

مراجع یا منافع مرجع، از مهم‌ترین منابع برای رفع نیاز اولیه و مقدماتی پژوهشگران و مراجعه‌کنندگان به کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی و اعضای جامعه کتابخانه‌هاست. کوشش در راه تولید منابع و مرجع، سابقه بس طولانی دارد. چه در جهان اسلام، چه در سطوح و مقیاس‌های بین‌المللی، همواره فعالیت‌های خستگی‌ناپذیری برای چاپ و پخش منابع مرجع صورت گرفته است. مجامع علمی جهانی همواره از این امر حمایت کرده‌اند و امروزه نیز این حمایت و پشتیبانی ادامه دارد. در محدوده جغرافیایی ایران نیز در یکی - دو دهه اخیر، فعالیت‌های گسترده‌ای برای تالیف و تصنیف دایره‌المعارف‌ها، فرهنگ‌ها، واژه‌نامه‌ها، نمایه‌ها و مقاله‌نامه‌ها، کتابشناسی‌ها و کتابنامه‌ها، فرهنگ آبادی‌ها و فرهنگ ده‌های ایران و دیگر منابع مرجع صورت گرفته است که پاره‌ای از آن‌ها حاصل همت و کوشش افراد و پاره‌ای از آن‌ها نتیجه حمایت‌ها و پشتیبانی‌های سازمان‌ها علمی بوده است و هنوز ادامه دارد و ناگزیر در آینده نیز ادامه خواهد یافت. امید است که مجموعه پیش رو کمک شایانی به جمع‌آوری مطالب مهم و مفید در مورد موضوع مرجع و منابع مرجع فارسی، عربی و انگلیسی بنماید.

با آرزوی موفقیت

هدف‌های کلی:

در تدوین فصل‌های مختلف ، هدف‌های کلی زیر مورد نظر بوده‌اند. امید است که شما با خواندن مطالب به این هدف‌ها نایل آید.

- ۱- آشنا شدن با مفهوم مراجع و مرجع‌شناسی
- ۲- آشنا شدن با فرایند مرجع در علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی
- ۳- آشنا شدن با خدمات مرجع در کتابخانه‌ها
- ۴- آشنا شدن با نظریات خدمات مرجع
- ۵- آشنا شدن با انواع کتب مرجع دست اول و کتب مرجع دست دوم
- ۶- کسب توانایی در شناخت کتب مرجع دست اول فارسی از کتب دست دوم فارسی
- ۷- آشنا شدن با انواع کتب مرجع دست اول عربی و کتب مرجع دست دوم عربی
- ۸- آشنا شدن با انواع کتب مرجع دست اول انگلیسی و کتب مرجع دست دوم انگلیسی

بخش اول: مرجع و خدمات مرجع

هدف‌های یادگیری

از خواننده انتظار می‌رود پس از مطالعه و یادگیری مطالب این فصل بتواند:

- ۱- مرجع را تعریف کند؟
- ۲- کتاب‌های مراجع را تعریف کند؟
- ۳- منابع مرجع را تعریف کند و تقسیم‌بندی آن را توضیح دهد؟
- ۴- ارزیابی کتاب‌های مرجع را به اختصار توضیح دهد و در مورد هر یک چند سطری شرح دهد؟
- ۵- خصوصیات کتاب‌های مرجع را توضیح دهد؟
- ۶- خدمات مرجع را تعریف کند؟
- ۷- نظریات ساموئل روتشتاین را در خدمات مرجع توضیح دهد؟
- ۸- گروه‌بندی خدمات مرجع را نام برده و هر یک را توضیح دهد؟
- ۹- فرایند مرجع را تعریف کند؟
- ۱۰- سوال مرجع را توضیح دهد؟
- ۱۱- کتابدار مرجع را تعریف کند؟

تعریف مرجع و کتاب‌های مرجع Books Reference^۱

(مرجع را آنچه در امور به آن رجوع کنند تعریف کرده‌اند؟)^۲ بر این اساس کتاب مرجع کتابی است که به منظوری مورد مراجعه قرار می‌گیرند. بر مبنای این تعریف، همه کتاب‌ها را می‌توان کتاب مرجع نامید. در ادبیات، تاریخ و مطالعات مربوط به ایران، منابع معتبر موجود در این زمینه‌ها، کتاب مرجع شناخته می‌شود.

در کتابداری و اطلاع‌رسانی کتاب مرجع تعریف ویژه‌ای دارد. این تعریف با اصل پنجم کتابداری که رانگاناتان عنوان کرده مرتبط است. بر پایه این اصل کتابدار موظف است در عرضه اطلاعات و خدمات به مراجعان روشی را برگزیند که در کم‌ترین زمان، نیاز مراجعان به کتابخانه برآورده شود. کتاب‌های مرجع منابعی هستند که برای کسب اطلاع و خبر در باب موضوع یا مطالب مخصوص، مورد مطالعه و مشورت قرار می‌گیرند و به قصد این نوشته نشده‌اند که از اول تا آخر خوانده شوند. این کتاب‌ها در بخش مراجعه یا در کتابخانه مورد مطالعه و مشورت قرار می‌گیرند و هرگز به امانت داده نمی‌شوند.

از هر کتابخانه مجهز انتظار می‌رود مجموعه کافی و مناسبی از کتاب‌های مرجع را تهیه و در اختیار خوانندگان بگذارد ولی باید اضافه کرد که تنها داشتن مجموعه کافی و مناسب شرط عمل نیست بلکه برای استفاده از منابع موجود باید از وجود کتابدار مجرب استفاده بشود. یعنی در حقیقت کتابدار بخش مراجعه است که می‌تواند از کم‌ترین مجموعه بهترین استفاده را بدهد، و یا برعکس، اگر کتابدار تجربه کافی در کار خود نداشته باشد از بهترین مجموعه حتی کم‌ترین استفاده را نمی‌تواند به مراجعه‌کنندگان برساند.

باید دانست که کتاب‌های مرجع با روش مخصوصی تدوین و تنظیم می‌شوند و مراجعه‌کننده با مختصر آشنایی با ترتیب آن‌ها، می‌تواند جواب سوالات مختلف را از منابع مربوطه بدون اتلاف وقت پیدا بکند. چون این کتاب‌ها با توجه به محتوا و نحوه استفاده هر یک، به روش ویژه‌ای تنظیم می‌گردد.

۱- عباس مری مراجع و بهره‌گیری از آن‌ها. تهران: مرکز اسناد فرهنگی آسیا. ۲۵۳۶. ص ۳.
۲- حسن عمید فرهنگ فارسی عمید. جلد سوم. تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۵، ص ۲۱۴

منابع مرجع، و در مفهومی عام‌تر، منابع اطلاعاتی، آن دسته از منابع کتابخانه‌ای است که به مراجعه‌کنندگان به کتابخانه، کاربران اطلاعات و کتابداران مرجع کمک می‌کند تا به مجموعه پرسش‌های ارائه شده به کتابخانه در سطح عام نیاز افراد پاسخ دهند. طبیعتاً چنین مجموعه‌ای بر حسب نوع کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی، متفاوت و متنوع و حتی دارای طیف گسترده است. در کتابخانه‌های عمومی و دانشگاهی که نیازهای کاربران اطلاع و مراجعه‌کنندگان بسیار متنوع و گسترده است، نوع پرسش، از ساده‌ترین شکل دریافت اطلاعات تا پیچیده‌ترین شکل دریافت اطلاعات را در بر می‌گیرد، و کتابداران مرجع باید بر انگاره‌های متنوع و کاملاً وسیع کاربران آگاهی داشته باشند.^۱

از این‌رو، منابع مرجع را به دسته‌های زیر تقسیم کرده‌اند:

۱. منابع ردیف اول

۲. منابع ردیف دوم

۳. منابع ردیف سوم^۲

که در بخش‌های بعدی به‌طور کامل در مورد هر یک، توضیح خواهیم داد.

ارزیابی کتاب‌های مرجع

با وجود اینکه منابع مراجعه به علت تفاوت نوع و موضوع، نیاز به ارزیابی جداگانه دارند به دلیل هدف مشترک‌شان (یعنی دادن درست‌ترین پاسخ در کوتاه‌ترین زمان) می‌توان چند معیار کلی را برای آن‌ها در نظر گرفت و از روی این مشخصات در مورد ارزش آن‌ها قضاوت کرد:

۱- **هدف کتاب:** با مطالعه عنوان، فهرست مطالب، مقدمه و پیشگفتار می‌توان هدف یک کتاب را تشخیص داد. به خصوص مقدمه و پیشگفتار باید هدف اصلی نویسنده را از تالیف کتاب بیان کند. داشتن فهرست الفبایی اسامی و

۱- مهرداد، جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی شیراز، دانشگاه شیراز، ۱۳۶۷
۲- انوارد استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه. ویرایش ۴. (تهران، زوار، ۱۳۷۵)

فهرست موضوعات برای یک مرجع بسیار مهم است مگر در مورد کتب مرجعی که خود به صورت الفبایی تنظیم شده باشد.^۱

۲- **اعتبار کتاب:** اعتبار ک تاب مرجع بستگی به سه عامل دارد: اعتبار نویسنده، اعتبار ناشر، تازگی مطلب:

الف. اعتبار نویسنده: یعنی صلاحیت و تجربه نویسنده یا نویسندگان هر کتاب مرجع. این صلاحیت را می‌توان از نوشته‌های قبلی نویسنده و تخصص او دریافت. مسئله مهم دیگر اعتبار ماخذهایی است که نویسنده یا نویسندگان در تالیف کتاب از آن‌ها استفاده کرده‌اند و این که آیا نویسنده در نقل مطالعه و نتیجه‌گیری تعصب و گرایش خاصی نشان داده است یا نه؟

ب. اعتبار ناشر: موسساتی هستند که به نشر کتاب‌های ارزنده شهرت می‌یابند و این شهرت در موارد زیادی نتیجه تبلیغات نیست، بنابراین اعتبار ناشر نیز می‌تواند یکی از پایه‌های ارزیابی یک مرجع باشد.

ج. تازگی مطلب: باید به تازگی مطلب کتاب نیز توجه کرد. اگر کتابی تجدید چاپ شود، باید دید میزان اصلاحات و تغییرات آن تا چه اندازه است؟ به خصوص در مورد کتاب‌هایی که علمی است و باید در آن‌ها پژوهش‌ها و کشف‌های تازه علوم مندرج باشد.

۳- **روش نگارش:** باید دید که سبک نگارش کتاب با سطح معلومات، درک کلی و گروه سنی افرادی که کتاب برای آن‌ها نوشته شده مناسب است؟ و آیا عبارت‌ها روان و قابل درک است؟

۴- **روش تنظیم:** آیا در تنظیم مطالب کتاب ترتیب منطقی اجزاء یک نوشته رعایت شده است؟ تنظیم مطالب چگونه است؟ تاریخی؟ منطقه‌ای؟ جدولی؟ یا الفبایی است؟ آیا کتاب به اندازه کافی فهرست و ارجاع دارد؟ و آیا کتابنامه و ارجاعات تا چه اندازه دقیق و معتبر است؟ اگر متن کتاب تنظیم الفبایی ندارد باید دید که فهرست الفبایی بر آن افزوده شده است یا نه؟

۱- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه. ویرایش دوم. انتشارات زوار- تهران- مرداد ۱۳۵

۵- شکل ظاهری: آیا حداقل خصوصیات یک چاپ خوب را از نظر نوع کاغذ، صحافی و انتخاب حروف و فرم‌بندی

دارد؟ آیا تصاویر روشن و با مطالب هماهنگ است؟

غیر از کتاب‌های مرجع که درباره آن‌ها صحبت شد برخی از کتاب‌ها در زمینه‌های مختلف وجود دارند که موضوعات را به روشی دقیق و گسترده بررسی می‌کنند و با این که مشخصات کتاب مرجع ندارند از آن‌ها به‌عنوان مرجع می‌توان استفاده کرد. کتاب‌های درسی و زمینه درسی دانشگاه‌ها را می‌توان در این شمار آورد.

خصوصیات کتاب‌های مرجع^۱

به‌طور کلی کتب مرجع دارای این مشخصات هستند:

۱- کتبی هستند که مجموعه اطلاعات و دانستنی‌های گوناگون در آن‌ها گردآوری شده و مطالب آن‌ها به طریقی تنظیم شده که به سهولت بتوان به هر یک دسترسی پیدا کرد. مثل دایره‌المعارف.

۲- کتب مرجع آن‌هایی هستند که بنا بر حقایق و واقعیات موجود برای کسی که سوال مشخصی را دنبال می‌کند نوشته شده‌اند. هدف آن‌ها پاسخ به سوالات است نه سوال آفرینی، و ارزش آن‌ها بستگی به میزان پاسخگویی صحیح دارد.

۳- اینگونه کتاب‌ها درباره یک مطالب بحث وسیع نمی‌کنند، بلکه موضوعات مورد بحث را فشرده بررسی و بیان می‌کنند.

۴- تنظیم مطالب کتب مرجع اغلب الفبایی است و در مورد فرهنگ‌ها (دایره‌المعارف‌ها)، مراجع تاریخی گاه از روی سال واقع و راجع آماری به صورت جدول تدوین می‌شوند. اطلس‌ها معمولاً تنظیم منطقه‌یی دارند.

خدمات مرجع Reference Service و نظریات آن

هر چند کمک به مراجعه‌کننده در کتابخانه، سابقه ای بسیار کهن دارد، لیکن آنگونه که روتشتاین می‌گوید: «مفهوم خدمات مرجع بعد از سال (۱۸۷۵) متداول شده است.» ارائه تعریفی جامع و مانع از خدمات مرجع، کاری بسیار مشکل است و تعاریف مختلف و گوناگونی تاکنون ارائه شده است.

۱- انوارد استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه

آلفرد آدلر در بحثی که درباره ریاضیات و ریاضیدانان دارد، چنین می‌گوید: «راه منطقی برای آغاز بحث این است که معلوم کنیم ریاضیات چیست و ریاضیدانان چه می‌کنند، اما این کار احتمالاً غیرممکن است. به قریب نزدیک به یقین، اگر از هر دو ریاضیدانان پرسیده شود که توصیفی از ریاضی بیان کنند، با هم اتفاق نظر نخواهند داشت، و روز بعد هم با آنچه روز پیش گفته‌اند موافق نخواهند بود. فقط می‌توان گفت که ریاضیات کاری است که ریاضیدانان می‌کنند.» کتس، پس از نقل قول بالا می‌نویسد: اگر به جای ریاضیات و ریاضیدانان، واژه‌های «خدمات مرجع» و «کتابدار مرجع» را بگذاریم، می‌توانیم بگوییم: «خدمات مرجع کاری است که کتابدار مرجع انجام می‌دهد.»^۱

اگر چه خدمات مرجع از دهه هفتاد سده نوزدهم در کتابخانه‌های آمریکا رایج گردید، لکن هیچ‌گونه مفاهیم نظری برای آن تعریف و ارائه نشد. در دهه سوم سده بیستم، جمیز وایر، نخستین کی است که می‌کوشد تا نظریه خدمات مرجع را بیان کند. هر چند که تعریف او کامل و جامع نیست. کتاب وایر با عنوان کار مرجع در سال ۱۹۳۰ منتشر شد. او در این کتاب، سه نوع نظریه را برای خدمات مرجع معرفی می‌نماید و آن‌ها را به ترتیب نظریه محافظه کارانه^۲، نظریه میانه‌رو^۳ و نظریه لیبرالی^۴ نامگذاری می‌کند. ما می‌توانیم این سه نوع نظریه را سه نوع روش و رویکرد مختلف برای گردآوری و تهیه اطلاعات مورد نیاز مراجعه‌کننده به حساب بیاوریم که متناسب با نوع کتابخانه و مراجعه‌کننده به کار گرفته می‌شوند.^۵

نظریه محافظه کارانه بر این فرض متکی است که کمک فردی احتمالی به مراجعه‌کنندگان نباید بیش از اندازه و حد کفایت باشد. کمک کننده باید به آموزش مراجعه‌کننده و راهنمایی او بسنده کند. پس کار کتابدار مرجع به ارائه خدمات برای پاسخگویی به سوالات مرجع معمولی که نیاز به استفاده از منابع مرجع فوری دارند محدود می‌شوند.

۱- Ibid ۲- Conserrature ۳- Moderate ۴- Liberal

۵- مرادی نورالله. مرجع‌شناسی (شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع). تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۷۲

در مقابل نظریه محافظه کارانه، نظریه لیبرالی مرجع قرار دارد. در این نظریه کتابدار مرجع موظف است حداکثر کمک و یاری را به مراجعه کننده بنماید. کتابدار مرجع باید به استقبال مراجعه کننده برود و به کمک او بشتابد و هر طوری شده اطلاعات مورد نیاز او را گردآوری کند. اینکه چقدر وقت لازم دارد و چه نوع منابعی را باید بررسی کند مطرح نیست. حد واسط و نظریه افراطی فوق، نظریه میانه رو قرار دارد. بیشتر کتابداران مرجع این نظریه را ترجیح می دهند. در این صورت به تعداد بیشتری از مراجعه کنندگان سرویس داده می شود، هر چند که هزینه آن نیز زیاد می شود.^۱

در دهه ۱۹۴۰، رانگاتان، ویرایش نخست کتاب خدمات مرجع و کتاب شناسی را منتشر کرد. این کتاب و دیگر آثاری که رانگاتان در زمینه خدمات مرجع در سال های بعد منتشر کرد، جملگی براساس پنج قانون کتابداری او تدوین و تالیف شده اند. این پنج قانون عبارتند از:

- کتاب برای استفاده است.

- هر خواننده ای کتابش.

- هر کتابی خواننده اش.

- وقت خواننده را هدر ندهیم.

- کتابخانه ارگانیک است زنده و پویا.

به نظر رانگاتان خدمات مرجع کارکرد نهایی و نمایی هر کتابخانه است، بدون آنکه کوچک یا بزرگ بودن آن کتابخانه تاثیری داشته باشد. البته همین التفات و توجه به خدمات مرجع به عنوان عنایت عملی کتابخانه موجب گردیده تا از توجه به جنبه نظری آن غفلت شود.^۲

یکی دیگر از صاحب نظران مرجع سامنول روتشتاین است. او سه نظریه زیر را برای خدمات مرجع ارائه می دهد:

۱- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت و کتاب های مرجع. تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.
 ۱- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت و خدمات و کتاب های مرجع. تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

نظریه حداقل: کتابدار مرجع، در صورتی که توانایی کافی برای ارائه خدمات نداشته باشد از اعتماد به نفس زیادی بیز بهره‌مند نخواهد بود و دچار ترس می‌گردد. از این رو می‌کوشد تا حد ممکن از دسترس مراجعه‌کننده دور باشد و حداقل کمک را نیز به مراجعه‌کننده بنماید.

نظریه حداکثر: وقتی کتابدار مرجعی کارش را خیلی خوب می‌داند و به خودش نیز اعتماد دارد و از توانایی خود نیز آگاه است، اگر به مراجعه‌کننده‌ای برخورد کند که سردرگم در کتابخانه به دور خود می‌چرخد، بدون وقفه و درنگ خودش را به او می‌رساند و برای کمک به او اعلام آمادگی می‌کند.

نظریه حد متوسط: بین دو نظریه فوق قرار دارد و در واقع راه میانه است. در این نظریه کتابدار براساس هر مورد، یا در نظر گرفتن شرایط تصمیم می‌گیرد که تا چه حد به مراجعه‌کننده کمک و یاری نماید. از این رو ممکن است به مراجعه‌کننده‌ای حداکثر یاری و کمک را بکند و در همان زمان به مراجعه‌کننده دیگر کمک زیادی ننماید. این نظریه خدمات مرجع که بر پایه مفهوم مصلحت قرار دارد، اصطلاحاً نظریه حد متوسط خوانده می‌شود.^۱

کتس، چهار عامل ثابت را در خدمات مرجع قابل ذکر می‌داند:

۱- هدف: هدف از خدمات مرجع کمک به مراجعه‌کننده برای دستیابی به اطلاعات یا بهتر بگوییم اطلاعات به‌خصوص است که به گمان او برای پاسخگویی به نیازش لازم است و در جستجوی آن است. این کمک ممکن است محدود یا گسترده باشد.

۲- عملکرد: عملکرد خدمات مرجع یعنی نشان دادن محل پاسخ به مراجعه‌کننده. عملکرد خدمات مرجع به متغیرهای زیادی وابسته است از دانش و تجربه کتابدار مرجع گرفته تا منابعی که در کتابخانه قابل دستیابی است.

۳- استفاده‌کننده: استفاده‌کننده برای سوالی که می‌کند، می‌تواند دلایل زیادی داشته باشد، ولی احتمالاً باید به «کاری» توجه داشت که او با داده‌هایی که کتابدار مرجع برایش گردآوری می‌کند خواهد کرد. این «کار» می‌تواند در حد تصدیق یا تکذیب چیزی باشد که مراجعه‌کننده قبلاً آن را درست فرض کرده است، یا استفاده خاصی از اطلاعات، مثلاً برای

^۱-Krishan kumar. Refrence service.New Delhi: Vikas PublishingHouse, ۱۹۸۹.

تهیه یک گزارش درسی، یک سخنرانی، آغاز یک پژوهش و تحقیق و غیره باشد. همچنین ممکن است استفاده‌کننده به دنبال اطلاعات بیشتر یا کم‌تر، یا اصلاح اطلاعاتی باشد که در اختیار دارد.

۴- **کتابدار:** درورای ۳ عاملی که بیان شد، عمل متقابل کتابدار با استفاده‌کننده وکل کتابخانه قرار دارد. این عمل متقابل همیشه ثابت و قابل پیش‌بینی نیست.^۱

انواع خدمات مرجع

انواع خدمات مرجع که در کتابخانه‌ها ارائه می‌شود، کتابخانه به کتابخانه، تفاوت می‌کند. از این‌رو خدمات مرجع و مجموعه ساختاری مرجع کتابخانه‌ها، به نوع کتابخانه وابستگی دارد و این فعالیت‌ها نیز به محدوده عملیاتی کتابخانه و حوزه‌های تخصصی و حرفه‌ای باز می‌گردد.

خدمات مرجع را می‌توان به سه گروه تقسیم کرد:^۲

۱- خدمات مرجع یا یه.

۲- خدماتی که عموماً ارائه می‌شود.

۳- خدماتی که گاه به گاه اجرا می‌شود.

۱- خدمات مرجع یا یه. منظور خدمات مرجعی است که هر کتابخانه‌ای می‌کوشد تا به مراجعه‌کننده خود ارائه دهد.

خدمات یا یه عبارتند از:

۱-۱ تهیه و تدارک اطلاعات عمومی

۲-۱ تهیه و تدارک اطلاعات تخصصی

۳-۱ کمک و یاری در یافتن اسناد و مدارک

۴-۱ کمک در استفاده از برگه‌دان کتابخانه

۵-۱ کمک در استفاده از منابع مرجع

۲- مرادی نورالله. مرجع‌شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.
۱- ویانی محمدحسین. اصول و خدمات مرجع در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی- مشهد: انتشارات کتابخانه رایانه‌ای، ۱۳۸۲

۲- خدماتی که عموماً ارائه می‌شود. این خدمات عبارتند از:

۱-۲ امانت بین کتابخانه‌ها

۲-۲ حفظ و نگهداری منابع

۳-۲ آموزش مراجعه‌کنندگان

۴-۲ گردش در کتابخانه و معرفی اجزا و ارکان کتابخانه

۵-۲ برگزاری نمایشگاه در کتابخانه

۶-۲ کمک به غیر اعضا

۷-۲ تهیه نشریات کتابخانه

۸-۲ راهنمای خواننده

۹-۲ خدمات نمایه‌سازی و چکیده نویسی

۱۰-۲ تهیه کتابشناسی

۱۱-۲ نگهداری بریده جراید

۱۲-۲ نگهداری بایگانی‌های اختصاصی از جمله مجموعه‌های جزوات، گزارش‌ها و امثال آن‌ها

۱۳-۲ ارزیابی منابع مرجع

۳- خدماتی که گاه به گاه اجرا می‌شود. از آن جمله است:

۱-۳ نمایش نشریات جاری

۲-۳ تهیه کپی

۳-۳ ارائه خدمات ترجمه^۱

۱- مرادی نورالله. مرجع‌شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷

پاره‌ای از متخصصان به پیروی از انجمن کتابداران آمریکا، خدمات مرجع را به ۲ گروه بزرگ تقسیم می‌کنند. لازم به

ذکر است که این انجمن به سرپرستی ساموئل روتستاین و هنری دوپرستر، اداره می‌شد.

این ۲ گروه عبارتند از:^۱

۱- خدمات مرجع مستقیم. عبارت است از کمکی که کتابخانه به یکایک مراجعان در کار پی جویی اطلاعات می‌کند. و کتابدار به‌طور مستقیم با مراجعه‌کننده تماس دارد. این خدمت شکل‌های گوناگونی دارد و هر یک سلسله فعالیت‌هایی را شامل می‌شود که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

الف) اطلاع‌رسانی^۲: دامنه این خدمت از پاسخگویی به پرسش‌های به ظاهر ساده آغاز و به خدماتی چون بررسی منابع مرجع، فراهم آوری اطلاعات بر مبنای جست‌وجوی مواد مجموعه کتابخانه، برقراری رابطه میان فنون کتاب‌شنای و جست‌وجوی موضوعی ختم می‌شود. وظایف مشخص خدمت اطلاع‌رسانی عبارت است از: یافتن واقعیت‌ها و داده‌های خاص؛ تفسیر اطلاعات و مواد یافت شده، ترجمه، چکیده‌نویسی، جست‌وجوی متون و نظایر آن‌ها.

ب) آموزش استفاده از کتابخانه: تعلیم استفاده از کتابخانه و مواد مجموعه. این خدمت می‌تواند از آموزش شیوه پر کردن فرم درخواست کتاب آغاز و به توضیح تشریح نحوه بهره‌جویی از فهرست‌ها، کتابشناسی‌ها و آثار مرجع جهت تفسیر و بیان محتوای مجموعه ختم شود. ویژگی اصلی این آموزش هدایت و راهنمایی در راه پیگیری اطلاعات است.

۲- خدمات مرجع غیرمستقیم^۳: که به‌طور خلاصه عبارتند از:

الف) گزینش مواد: گزینش مواد شامل شناخت انواع گوناگون مواد لازم برای خدمات مرجع است. این مواد علاوه بر کتاب، شامل ادواری‌ها، نسخ خطی، روزنامه‌ها و سایر موادی می‌شود که به کتابدار در خدمات مستقیم کمک می‌کند.

ب) دستیابی به مواد: متأسفانه مراجعه‌کننده توانایی و امکان دستیابی به مواد را به حد کافی ندارد. به منظور حل این مشکل، کتابدار ممکن است وقت زیادی را برای تهیه کتابشناسی‌های تخصصی و با استفاده از منابع کتابخانه صرف کند.

۱- دبانی محمدحسین. اصول و خدمات مرجع در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی. مشهد: انتشارات کتابخانه رایانه‌ای، ۱۳۸۲.

۲- مرادی نورالله. مرجع‌شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

۳- مرادی نورالله. مرجع‌شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۱.

هیچ کتابخانه‌ای نیست که مجموعه‌ای کامل و جامع داشته باشد. از این رو کتابخانه‌ها بایستی در سطح منطقی و حتی ملی و بین‌المللی اقدام به ایجاد نظام امانت بین کتابخانه‌ها نمایند.

ج) ارزیابی مرجع: کیفیت کار بخش مرجع چگونه است؟ چه کارهایی باید انجام شود تا سطح این کیفیت بالا برود؟ با به کار گرفتن یک روش درست ارزیابی می‌توان به اصلاح و بهبود بخش مرجع و منابع آن پرداخت.

فرایند مرجع

سوالی از کتابدار مرجع می‌شود و او با کمک منابعی که در اختیار دارد، و با استفاده از تجربه و دانشی که دارد، به سوال پاسخ می‌گوید. در این جا عوامل و متغیرهای زیادی به کار گرفته می‌شوند. در این میان دو متغیر یعنی شرایط روانشناختی سوال کننده و شرایط محیطی، فرهنگی و اجتماعی که در آن نیاز به اطلاعات ایجاد شده، ای یکسو، و دو عامل دیگر یعنی شرایط روانشناختی کتابدار مرجع و مجموعه و منابعی که برای پاسخگویی به سوال مراجعه کننده در اختیار دارد، از سوی دیگر، بایستی همزمان و متنفق عمل کنند.

برنارد واورک^۱ می‌نویسد: کل فعالیت‌های فردی، حرفه‌ای و حتی غیر حرفه‌ای را که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم بر کتابخانه تاثیر می‌گذارد، می‌توان در زمره متغیرهای فرایند مرجع به شمار آورد. سفارش و تهیه و فهرستنویسی منابع، امانت، نظارت، مدیریت حتی نگهداری و مرمت ساختمان کتابخانه، در واقع همگی جزئی از فرایند مرجع هستند. به گمان وارورک اینها جملگی عوامل و متغیرهایی هستند که میان خواننده و اطلاعات قرار دارند و هر یک از توانایی بالقوه‌ای در دستیابی یا عدم دستیابی مراجعه کننده به اطلاعات برخوردارند.

سوال مرجع

مهم‌ترین بخش فرایند مرجع را آگاه یافتن کتابدار مرجع از نیاز مراجعه کننده به اطلاعات تشکیل می‌دهد که در قالب سوال مطرح می‌گردد. ممکن است سوال مراجعه کننده بیانگر نیاز او به اطلاعات باشد و ممکن است چنین نباشد. چهار عامل تشکیل دهنده فرایند ارتباطی برای توضیح جنبه‌های عملی فرایند مرجع کافی است که عبارتند از:

^۱ Bernard Vavrek

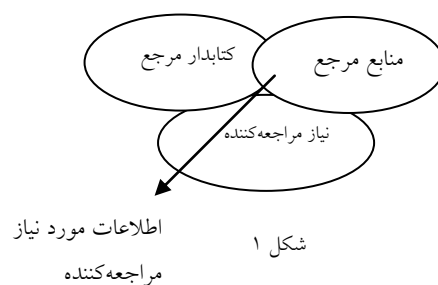
۱- کسی باید سوالی را مطرح کند

۲- سوالی یا درخواستی باید باشد که از یک «چرای» ی ساده تا مشکلی پیچیده را شامل می‌شود.

۳- کسی باید وجود داشته باشد که پاسخگوی سوال باشد.

۴- پاسخگو باید با در اختیار داشتن منابعی و با کمک آن‌ها به سوال پاسخ بدهد.

در بررسی و درک فرایند مرجع باید دقت کرد که فرایند مرجع جزئی از نظام کتابداری است و نظام کتابداری جزئی از یک نظام اجتماعی بزرگه شامل زبان، آداب و رسوم و عقاید است.

به‌طور کلی سوالات را می‌توان در چهار گروه زیر قرار داد:

۱-۱ سوالات راهنما. در این نوع سوالات، کتابدار مرجع نقشی به‌عنوان واسطه میان مراجعه‌کننده و منابع مرجع را بر عهده ندارد، و لزومی برای ترجمه سوال به اصطلاحات و واژه‌های به کار رفته در سیستم ذخیره اطلاعات مواد وجود ندارد.

۲-۱ ارجاع آماده. سوالاتی هستند که کتابدار مرجع می‌تواند به آسان در یک یا چند منبع پاسخ آن‌ها را پیدا کند. مثلاً «ارتفاع کوه دماوند چقدر است؟».

۳-۱ تجسس ویژه. وقتی مراجعه‌کننده برای تهیه مقاله یا گزارشی نیاز به اطلاعاتی خاص دارد و به کتابدار مرجع مراجعه می‌کند، کتابدار ناچار است برای پاسخگویی به او تجسس خاص و ویژه‌های در مجموعه و منابع کتابخانه به عمل آورد.

۱-۴ پژوهش. این نوع سوالات را پژوهشگر و محقق مطرح می‌کند که بسیاری از منابع و کتاب‌های مرجع را می‌شناسد و بیشتر به اطلاعات تخصصی و خاص نیاز دارد.

سوالات راهنما و ارجاع آماده را می‌توان بازیابی داده‌ها و سوالات تجسس ویژه و تحقیق را بازیابی مدارک خواند. اغلب سوالات به بیش از یکی از این چهار گروه مربوط می‌شوند. بسیار پیش می‌آید که سوال راهنمایی به ارجاع آماده و سپس به تجسس ویژه و گاه به تحقیق می‌انجامد.

مصاحبه ارجاعی

کتابدار مرجع برای آنکه بتواند به پاسخ مطلوب برای سوال مراجعه‌کننده دست یابد ابتدا با مراجعه‌کننده به گفتگو بنشیند، تا سوال او را به آن گونه که با نیازهای واقعی او تطبیق می‌کند، درک نماید و به دست آورد. کتابدار مرجع باید مراجعه‌کننده را گام به گام در بیان سوال درست و دقیق راهنمایی و کمک کند. در این مرحله کتابدار مرجع می‌کوشد: اولاً سوال دقیق و محدود به نیاز مراجعه‌کننده باشد، ثانیاً سوال روشن و بدون ابهام و قابل درک گردد. این مرحله از کار را اصطلاحاً «مصاحبه ارجاعی» می‌گویند. مصاحبه ارجاعی، در حقیقت از دو جزء تشکیل شده است. یکی ایجاد رابطه فکری با مراجعه‌کننده و درک این که وی واقعا به چه چیز نیاز دارد، و دیگری استراتژی تجسس و این که چگونه می‌توان به پاسخ دست یافت.^۱

کتابدار مرجع^۲

کتابداری را که در بخش مرجع مسئول ارائه خدمات مرجع به مراجعه‌کنندگان است کتابدار مرجع می‌خوانند. شرا معتقد است که کتابدار مرجع نقش واسطه‌میان، بین درخواست‌کننده و منابع مرجع را دارد. کتابدار مرجع به‌عنوان کسی که راهی را قبلاً پیموده و منابعی را در آن زمینه می‌شناسد می‌تواند راهنما و راهگشای مراجعه‌کننده باشد. تهیه پاسخ یک سوال مرجع بیش از هر چیز به «ارتباط» و «ترجمه» بستگی دارد. یعنی ارتباط کتابدار با مردم و ترجمه و برگرداندن سوال‌های آن‌ها به اصطلاحاتی که در منابع گوناگون مرجع یافت می‌شود.^۱

۱- مرادی نورالله. مرجع‌شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.
۲- انوارد استهلای، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه

هر کتابداری نمی‌تواند مسئولیت ارائه خدمات مرجع را بر عهده داشته باشد. کتابدار مرجع باید تحصیلات رسمی یا غیررسمی در زمینه کتابداری داشته باشد و زمینه کارش را به خوبی بشناسد و با منابع مرجع آشنایی کافی داشته باشد.

گفتار اول: منابع مرجع دست اول

گفتار دوم: منابع مرجع دست دوم

هدف‌های یادگیری:

پس از مطالعه این بخش از خواننده انتظار می‌رود، بتواند:

- ۱- منابع اطلاعاتی را تعریف کند؟
- ۲- تقسیم‌بندی منابع مرجع را توضیح دهد؟
- ۳- منابع مرجع دست اول را تعریف کند؟
- ۴- منابع مرجع دست دوم را توضیح دهد؟
- ۵- گروه‌بندی منابع مرجع دست اول را نام ببرد و در مورد هر یک توضیح مختصری بدهد؟
- ۶- گروه‌بندی منابع مرجع دست دوم را نام ببرد و در مورد هر یک توضیح مختصری بدهد؟
- ۷- منابع مرجع متفرقه را توضیح دهد؟

کتابدار مرجع با کمک منابع - عموماً موجود در کتابخانه - به پاسخگویی اقدام می‌کند. منظور از منابع اطلاعاتی به‌طور سنتی، کتاب، مجله و روزنامه است، از اواخر سده پیش از این منابع به نحوی فزاینده افزایش یافته‌اند.

منظور از کتاب مرجع کتابی است که کتابدار مرجع به کمک آن به سوال مراجعه کننده پاسخ می‌گوید و کتابی است که کم‌تر کسی اقدام به خواندن آن از ابتدا تا انتها می‌کند، بلکه هر زمان که نیاز به کسب اطلاعات، در ارتباط با سوال خاصی داشته باشد، به آن مراجعه می‌نماید مانند فرهنگ‌ها، دایره‌المعارف‌ها، شرح حال‌ها و امثال آن‌ها.

عموماً منابع مرجع را به چند گروه یا دسته تقسیم می‌کنند:

۱- منابع دسته اول که به آن‌ها منابع ردیف اول می‌گویند و منبع مستقیم اطلاعات است. پژوهنده، پاسخ پرسش خود را مستقیماً از آن‌ها می‌گیرد.^۱

مانند دایره‌المعارف‌ها، فرهنگ‌ها، شرح حال‌ها و منابع جغرافیایی.

۲- منابع دسته دوم یا منابع ردیف دوم به منابعی گفته می‌شود که به جای پاسخگویی مستقیم مانند یک پل، جوینده را به مرجعی دیگر هدایت می‌کند.

مانند: برگه‌دان کتابخانه، کتابشناسی‌ها و نمایه‌ها، مقاله‌نامه‌ها، فهرستگات‌ها و امثال آن‌ها.

بقیه منابع اطلاعاتی که مشمول تعریف بالا نشوند هر چند در زمره منابع اطلاعاتی هستند، و از آن‌ها در بخش مرجع استفاده می‌شود، لیکن منابع مرجع محسوب نمی‌شوند. زیرا یکی از ویژگی‌های کتاب‌های مرجع در هدف تدوین این نوع کتاب‌ها نهفته است. هدف تدوین کتاب مرجع، پاسخگویی به سوالات مراجعه‌کنندگان است.

کتس می‌نویسد^۲: وقتی یک کتابدار با تجربه، آموزش یک کتابدار مبتدی را آغاز می‌کند، به او می‌گوید که همه کتابخانه،

اجتماع، شبکه کتابخانه‌های آن منطقه، و کلیه منابع ملی و بین‌المللی قابل دستیابی، منابع مرجع هستند. گره کور، همان

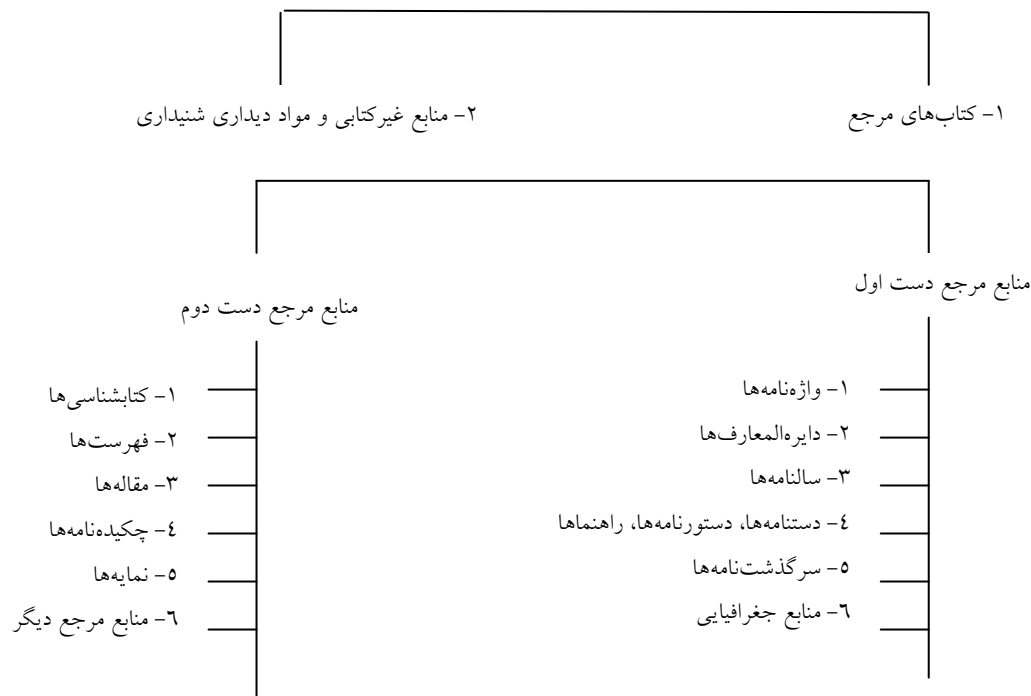
۱- انوارد استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

۱- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

تبدیل سوالات به واژه‌ها و اصطلاحات قابل استفاده در ذخیره و بازیابی کتابخانه است که ما را در یافتن پاسخ کمک

می‌کند و برای انجام این مهم چاره‌ای نیست، جز آنکه کتاب‌های اصلی و بنیادی مرجع را بشناسیم.^۱

نمودار ۱. گروه‌بندی منابع مرجع^۲

کتاب‌های مرجع دست اول یا اصلی عبارتند از: واژه‌نامه‌ها، دایره‌المعارف‌ها، مجموعه‌های معلومات عمومی، سالنامه‌ها،

دستنامه، دستورنامه‌ها، راهنماها، سرگذشت‌نامه‌ها، منابع جغرافیایی و نشریات دولتی که از هر یک جداگانه در این گفتار

سخن می‌گوییم.

نمودار ۲. گروه‌بندی منابع مرجع دست اول

۱- katz.opcit. ۱۹۷۸

۲- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه

واژه‌نامه‌ها: واژه‌نامه‌های زبان:
واژه‌نامه‌های عمومی زبان
واژه‌نامه‌های اختصاصی زبان شامل
واژه‌نامه‌های گویش‌ها و لهجه‌ها
واژه‌نامه‌های تاریخی زبان
واژه‌نامه‌های زبان عوام
کتاب‌های امثال و حکم
واژه‌نامه اختصارات و آغازها
واژه‌نامه‌های تخصصی و موضوعی
دایره‌المعارف: دایره‌المعارف‌های عمومی
دایره‌المعارف‌های تخصصی
سالنامه‌ها
دستنامه‌ها، دستورنامه‌ها، راهنماها
سرگذشت‌نامه‌ها
منابع جغرافیایی

۱- واژه‌نامه‌ها^۱

واژه‌نامه‌ها منابعی هستند که به ارائه اطلاعاتی در باب واژه‌ها، عبارات و اصطلاحات زبان می‌پردازند. با داشتن املائی

یک واژه و ترتیب الفبائی، حروف یک زبان، می‌توان به اطلاعات دلخواه دست یافت.

هدف عمده واژه‌نامه‌ها عبارت از ذکر واژه‌های معادل یا بیان معنی یا کاربرد یا حتی بررسی ریشه کلمات یا هویت

دستوری آنها است. در بعضی از واژه‌نامه‌ها شواهدی از آثار نویسندگان و شاعران نیز با شرح واژه است.

(واژه‌نامه‌ها به‌طور کلی به ۲ گروه عمده تقسیم می‌شوند.

- واژه‌نامه‌های زبان.

- واژه‌نامه‌های تخصصی و موضوعی.^۲)

۱- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، تیر ۱۳۷۱.
۲- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

واژه‌نامه‌های زبان. واژه‌نامه‌های زبان با توجه به معلوماتی که مراجعه‌کننده از آن‌ها دریافت می‌کند به ۲ گروه تقسیم

می‌شود:

واژه‌نامه‌های عمومی زبان، واژه‌نامه‌های اختصاصی زبان.

الف) واژه‌نامه‌های عمومی زبان کلمات و اصطلاحات یک زبان را توضیح می‌دهد و به زبان ساده‌تر معنی می‌کند و همراه با شرح، املاء درست، تلفظ درست، هویت دستوری، متضادها، مترادف‌ها و در واژه‌نامه‌های مفصل، نمونه‌هایی از کاربرد کلمه را در جمله و به‌خصوص در متون قدیم نشان می‌دهد.^۱

واژه‌نامه‌های عمومی زبان به نسبت وسعت، در یک یا چند جلد عرضه می‌شود و گاه از واژه‌نامه‌های بزرگ و مفصل، صورت‌های فشرده و کوتاه یا فشرده‌تر و کوتاه‌تر تدوین می‌شود. نمونه‌های این کار واژه‌نامه‌های چندین جلدی آکسفورد و لاروبس است که از آن‌ها نشر یک جلدی نیز مکرر صورت گرفته است یا در زبان فارسی، انتخاب اصلاح شده‌ای از لغت‌نامه دهخدا است که به‌عنوان «لغت فارسی» در دست انتشار است.

واژه‌نامه‌های عمومی زبان، گاه یک زبانی‌اند، یعنی واژه‌ها و اصطلاحات یک زبان را به همان زبان شرح می‌کنند، و گاه دو زمانی که واژه‌ها و اصطلاحات و اشتقاقیات یک زبان را به زبان یا زبان‌های دیگر شرح می‌کنند. در صورت اخیر، آن‌ها را واژه‌نامه‌های چند زبانی می‌نامند.

ب) واژه‌نامه‌های اختصاصی زبان که در رشته خاص یا موضوع خاص، به ضبط و شرح واژه‌ها و اصطلاحات می‌پردازند. این پردازش واژه‌ای، در محدوده‌های جغرافیایی و قومی نیز به کار می‌رود. این گونه واژه‌نامه‌ها به مسائل و مباحث گویش‌ها، لهجه‌ها، مفاهیم تاریخی، زبان عوام، امثال و حکم، اختصارات و آغازها نیز توجه دارد و در ذیل به شرح هر یک از آن‌ها می‌پردازیم.

۲- لاریجانی، حجت‌الله حسن. مرجع شناسی عمومی و بخش عربی. تهران: انتشارات آن: زمستان ۱۳۸۱.

۱) واژه‌نامه‌های گویش‌ها و لهجه‌ها: که شامل واژه‌های خاص و کاربردهای یک گویش یا یک لهجه خاص است و

غالباً معادل آن واژه‌ها و کاربردها را در زبان عمومی و رسمی کشور به دست می‌دهد و ویژگی‌های لفظی یا ساختاری آن گویش و لهجه را بیان می‌کند.

۲) واژه‌نامه‌های تاریخی: که همان واژه‌های زبان رسمی را ضبط می‌کند، اما در شرح هر واژه تحول آن را در دوره‌های تاریخی و احتمالاً تغییرهای جزئی معنی واژه‌ها را در هر دره با ذکر مثال‌هایی از متون ادبی بیان می‌کند و از این نوع است «فرهنگ تاریخی زبان فارسی».

۳) واژه‌نامه‌های زبان عوام: واژه‌نامه‌هایی است که در آن‌ها واژه‌ها، کاربردها، ترکیبات، تکلیه کلام‌ها، و ضرب‌المثل‌های زبان کوچه و بازار ضبط و معنی آن‌ها بیان می‌شود مانند «فرهنگ لغات عامیانه» و «کتاب کوچه».

۴- کتاب‌های امثال و حکم: که در آن‌ها ضرب‌المثل‌های رایج یک زبان، آنچه در متون و آثار ادبی گذشته به کار رفته و آنچه در زبان روزگار مولف رایج است، گردآوری، و شرح آن نوشته می‌شود و در فارسی نمونه ممتاز و گسترده آن کتاب چهار جلدی «امثال و حکم» از دهخداست.

۵- واژه‌نامه‌های اختصارات و آغازها: که در آن نشانه‌های اختصاری و صورت کوتاه شده اصطلاحات رشته‌های گوناگون که در زبان یک کشور به کار می‌رود یا اختصارات رایج بین‌المللی، ضبط و تعریف می‌شود. همین اختصارات ممکن است در واژه‌نامه‌های عمومی زبان نیز بیاید.

واژه‌نامه تخصصی و موضوعی

واژه‌نامه‌های تخصصی و موضوعی که به محدوده معرفتی و رشته‌ای و فرارشته‌ای علوم و فناوری توجه دارند و بیشتر اصطلاحات و علائم، قوانین علمی، حوزه‌های علمی و فناوری را زیر پوشش دارند.

واژه‌نامه‌های تخصصی و موضوعی نیز می‌تواند یک زبانی، دو زبانی یا چند زبانی باشد. واژه‌نامه‌های تخصصی و موضوعی در دنیای امروز برای بسیاری از رشته‌های علوم و فنون تدوین شده و نمونه‌های آن به ویژه در زبان‌های اروپایی بسیار است.^۱

ارزیابی واژه‌نامه‌ها

علاوه بر معیارهای کلی ارزیابی کتاب‌های مرجع که بیشتر درباره آن توضیح دادیم در مورد واژه‌نامه‌ها باید توجه داشت که.^۲

۱- انعکاس پیشرفت‌های علمی و فناوری، اکتشافات و اختراعات که به‌طور متعارف با حجم فراوانی از تعبیر و برداشت‌ها از واژه‌ها انعکاس می‌یابد. برعکس آنچه که در واژه‌های عمومی به کار می‌رود، در واقع یک واژه با معانی، تعبیر و مفاهیم گوناگون علمی و تحقیقی در واژه‌نامه‌های تخصصی به کار می‌رود.

۲- با خواندن مقدمه و پیشگفتار یک واژه‌نامه، می‌توان دریافت که در چه سطحی و برای چه گروه‌هایی از مراجعه‌کنندگان تالیف شده؟ آیا یک واژه‌نامه ساده و دستی است؟ یا کتابی است که برای هر واژه توضیح علمی و تحلیلی دارد؟ آیا به شکل مترادف و متضاد واژه‌ها پرداخته می‌شود؟ آیا معانی واژه‌ها - معانی حقیقی و مجازی - روشن است؟ آیا استفاده از واژه‌نامه به سهولت انجام می‌پذیرد؟ آیا تجدید نظر لازم صورت گرفته است؟

۳- برای تالیف و گردآوری واژه‌نامه‌های تخصصی و اختصاصی باید از متخصصان و اعضای هیات علمی دانشگاه‌ها استفاده کرد.

۴- در آغاز یک واژه‌نامه وجود فهرستی از علائم اختصاری و آغازها که در متن واژه‌نامه به کار رفته، و در واژه‌نامه‌های دو زبانی و چند زبانی، وجود نشانه‌های آواشناسی و یک خلاصه همراه با مقایسه از دستور آن زبان‌ها نیز سودمندی و کارایی واژه‌نامه را می‌افزاید.

۱- انوارد استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

۲- انوارد استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

دایره‌المعارف مرجعی است که در آن مقاله‌های بسیار به نسبت موضوع مقاله مفصل یا مختصر و درباره موضوعات و دانستنی‌های گوناگون، در یک رشته یا در رشته‌های مختلف، گردآوری شده، و با یک نظم منطقی و علمی غالباً به ترتیب الفبای هر زبان، تدوین و تالیف یافته است. دایره‌المعارف‌ها به سؤالاتی مانند که؟ چه؟ کجا؟ و چه وقت؟ پاسخ‌های لازم و ساده‌ای می‌دهند.

به علت کثرت مقالات و تعدد موضوعات، دایره‌المعارف‌ها از لحاظ شکل فیزیکی در چند جلد چاپ می‌شوند و با وجود این بعضی از دایره‌المعارف‌ها در یک یا دو جلد نوشته شده و از نظر قیمت، ارزان‌تر می‌باشند. این دایره‌المعارف‌ها عمدتاً برای استفاده در خانه، اداره یا کتابخانه کوچک مناسب‌اند.

ظاهراً نخستین کسی که برای گردآوری همه دانستنی‌های عصر خود کوشیده، ارسطو بوده است اما تنظیم الفبایی دایره‌المعارف در قرن هفدهم و صورت پیشرفته و علمی آن در قرن هجدهم مسیحی رواج یافته و پس از در کشورهای اروپای غربی بنیادهای فرهنگی بزرگی پدید آمده که عهده‌دار تالیف و نشر دایره‌المعارف‌های معتبر جهان بوده‌اند. از نخستین دایره‌المعارف‌های معتبر جهان «فرهنگ انگلیس جهانی هنر و دانش» را باید به یاد داشته باشیم که به دست جیمز مربی و پژوهشگر انگلیسی قرن هجدهم پدید آمده و در تالیف و نگارش دایره‌المعارف‌های بزرگ در زبان‌های دیگر اروپا، اثر داشته است.^۱

در فرهنگ اسلامی نیز از قرن چهارم هجری کسانی به گردآوری مجموعه‌های بزرگ از معارف اسلامی دست زده‌اند، و کتاب‌هایی چون «مفتاح‌العلوم خوارزمی» (فرهنگ لغات علمی قرن ۴هـ) و «نفائس الفنون» محمدبن محمود املی (قرن ۸هـ) پدید آمده که مرجع‌های پر مایه‌ای است، اما بیشتر این آثار با روش علمی دایره‌المعارف‌ها امروز تنظیم نشده است.

۱- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

در ایران امروز، استاد علی اکبر دهخدا را باید پیشرو تالیف دایره‌المعارف بشماریم که حاصل تمام عمر خود و جمعی از ایران معتقد خود را به صورت مجموعه بزرگی از معارف بشری، و در کمال تواضع با نام ساده «لغت‌نامه» عرضه کرد.

انواع دایره‌المعارف^۱

دایره‌المعارف به‌طور کلی بر دو نوع هستند: عمومی و تخصصی. و هر یک از این دایره‌المعارف‌ها، ممکن است مفصل یا فشرده مختصر باشد، در چندین جلد یا فقط در یک جلد. در اینجا مشخصات دایره‌المعارف‌های عمومی و تخصصی را جدا شرح می‌دهیم:

۱- دایره‌المعارف عمومی که مقالات آن در موضوعات گوناگون، در تمام رشته‌های فرهنگ بشری و شامل اطلاعات و معلومات قطعی و مورد قبول صاحب‌نظران هر رشته است و مطالبی از قبیل سرگذشت بزرگان، معرفی کتاب‌های معروف و آثار هنری، شرح وقایع تاریخی، خلاصه تاریخ سلسله‌ها و خاندان‌های حکومتی، مباحث مختلف علوم و فنون و اختراعات و اکتشافات را در بر می‌گیرد، و مراجعه‌کننده درباره موضوع مورد نظر، معلومات اصلی و بنیادی را در آن می‌یابد.^۲

باید یادآور شد که دایره‌المعارف عمومی ممکن است برای گروه‌های سنی خاصی نیز تدوین و تالیف شود، مثلاً برای کودکان و نوجوانان.

۲- دایره‌المعارف تخصصی از نظر حدود و شمول با دایره‌المعارف عمومی تفاوت اساسی دارد و مرجعی است که مباحث، دانستنی‌ها و شرح اصطلاحات یک رشته خاص یا یک فن را در بر دارد، مانند دایره‌المعارف اسلام که مباحث مختلف علوم اسلامی و فرهنگ کشورهای اسلامی را بر می‌گیرد. تنظیم دایره‌المعارف‌های عمومی و تخصصی، عموماً الفبائی است و اگر موضوع یا عنوان خاصی را در ردیف الفبائی آن نیابیم غالباً ارجاع به‌عنوان دیگر ما را به مطالب مورد نظر هدایت می‌کند.^۳

۱- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: انتشارات مرکز نشر دانشگاه شیراز، ۱۳۷۱.

۲- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

۳- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: انتشارات مرکز نشر دانشگاه شیراز، ۱۳۷۱.

در کنار شاخص‌های کلی ارزیابی دایره‌المعارف‌ها، می‌توان به موارد خاصی نیز اشاره کرد که در اینجا ابتدا به شرح شاخص کلی و بعد موارد خاص می‌پردازیم.

بعضی از نکات قابل توجه در ارزیابی دایره‌المعارف‌ها بدین قرار است:

۱- اعتبار: میزان اعتبار دایره‌المعارف ارتباطی مستقیم با نویسندگان مطالب و ناشران دایره‌المعارف دارد. اعتبار اصولاً در اسامی محققانی که مقاله‌های خود را امضا کرده و یا به‌عنوان تهیه‌کنندگان دایره‌المعارف، نام خود را در صفحه عنوان کتاب قرار می‌دهند، نهفته است.

۲- حدود و مطالب: برای کسب اطلاعات مورد نیاز، لازم است حدود و شمول دایره‌المعارف شناخته شود. حدود و دامنه کار دایره‌المعارف معمولاً در مقدمه آن بیان می‌شود. در تهیه دایره‌المعارف‌ها نباید تعصب خاصی اعمال گردد، با وجود این غالباً مشاهده می‌شود که این گونه منابع تحت تعصبات ملی، تاریخی و فرهنگی و مکتبی قرار می‌گیرند.^۱

۳- وضع ظاهری: تعداد تصاویر مورد استفاده در یک دایره‌المعارف از اهمیت خاصی برخوردار است. در خصوص تصاویر باید دید که آیا تصاویر ارتباط نزدیکی با متن مقاله‌ها دارند؟ آیا تصاویر به نکات توجه دارند و یا اینکه بیش از حد، کلی می‌باشند؟ و بالاخره آیا برنوشته تصاویر کافی است.

در دایره‌المعارف‌ها حروف جایی نباید بیش از حد بزرگ بوده و یا بیش از اندازه کوچک باشد. سبک چاپ، فاصله بین سطرها، و عرض ستون‌ها در صورتی که به‌طور فنی / هنری مورد توجه قرار گیرد، دایره‌المعارف را خواندنی‌تر می‌سازد.

۴- نمایه: وجود نمایه‌های انتهایی، مقدمات راهگشا، ارجاعات مدخل‌های نارسا به مدخل‌های بارز و گویا، و وجود اختصارات نیز به ارزش کاربردی دایره‌المعارف‌ها می‌افزاید.^۲

۵- تجدید نظر مداوم: دنیای دانش همیشه در حال پیشرفت است. دایره‌المعارف‌ها به منظور روزآمد بودن می‌کوشند با انعکاس دنیای دانش، ویرایش‌های جدیدی را ارائه دهند.

۱- انوارد استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

۱- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، تیر ۱۳۷۱.

علاوه بر آنچه در ارزیابی کلی کتاب‌های مرجع در این گفتار نوشته شد، در ارزیابی دایره‌المعارف‌ها به نکات مهم دیگری نیز باید توجه کرد: دایره‌المعارف‌هایی که یک سازمان دایر و مستقر آن‌ها را ویرایش و نشر می‌کند، در هر نشر آن‌ها تغییر و اصلاح و افزایش صورت می‌گیرد. و در بهره‌گیری از آن‌ها توجه به تاریخ نشر و این‌که به تازه‌ترین نشر کتاب مراجعه کنیم، اهمیت دارد.

گاه موسسه‌های نشر دایره‌المعارف‌ها، نمی‌توانند تمام کتاب را در هر سال ویرایش و تجدید چاپ کنند، و ناچار سالنامه‌ای را منتشر می‌کنند که حاوی تغییرات و اضافات مرجع است. در مراجعه به دایره‌المعارف‌ها باید دقت کرد که اگر چنین سالنامه‌ای با آن‌ها همراه شده باشد، مطالب پیوست نادیده نماند.

در کنار گفتگو از دایره‌المعارف‌ها، انواع و ارزیابی آن‌ها باید به کتاب‌های شبیه دایره‌المعارف یا مجموعه‌های معلومات عمومی نیز اشاره‌ای بکنیم: مجموعه‌های اطلاعات عمومی یا معلومات عمومی کتاب‌هایی است که در آن‌ها مقاله‌ها، مباحث، جدول‌ها، و فهرست‌هایی از مطالب مختلف و مربوط به رشته‌ها و فنون مختلف گردآوری، به ترتیب الفبائی یا موضوعی تنظیم می‌شود.

در مراجعه به آن‌ها باید از سوابق تحصیلی و تالیفات گردآورندگان آن و به‌طور کلی دانش و تجربه مناسب وی برای این کار، آگاهی پیدا کرده و اطمینان حاصل کنیم.

۳- سالنامه‌ها

سالنامه نشریه‌ای است که وقایع و تحولات جهان را در طول یک سال مرور می‌کند. تغییراتی که دائماً در شئون مختلف زندگی بشر روی می‌دهد، نمی‌تواند در همان سال در مرجع‌های بزرگ جهانی و دایره‌المعارف‌ها گنجانده شود، و برای ثبت و ضبط اکتشافات علمی و وقایع سیاسی و تحولات اقتصادی و اجتماعی هر سال، نیز سالنامه جای مناسبی است، و موجب می‌شود که این تغییرات و وقایع در خاطره‌ها بماند و پس از بررسی و دقت لازم، در مقاله‌های دایره‌المعارف‌ها درج شود.^۱

۱- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

سالنامه‌ها گاه به صورت یک کتاب مستقل با سرمایه یک موسسه مطبوعاتی یا یک روزنامه معروف انتشار پیدا می‌کند و گاه بنیادهای نشر دایره‌المعارف‌های بزرگ، خودشان هر سال، این وقایع و حوادث و تحولات اقتصادی و اجتماعی و آمارها را در کتابی گردآوری می‌کند و محتوای این سالنامه‌ها را در سال‌های بعد به تدریج در مقاله‌های دایره‌المعارف می‌گنجاند.

(معلومات مندرج در سالنامه‌ها غالباً به صورت فشرده و کوتاه و با بیانی ساده عرضه می‌شود و استفاده از آنها برای همه کس آسان است).^۱

کتاب‌های سال، سالنامه‌ها، معمولاً انواع اطلاعات زیر را در بر دارند:

۱- سیاهه تاریخی رویدادهایی که در طول سال اتفاق افتاده است.

۲- خلاصه رویدادهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی.

۳- پیشرفت‌های اساسی و گرایش‌ها در طول سال در زمینه‌های مختلف علوم و فناوری

۴- شرح حال مختصر افراد برجسته در گذشته یا در قید حیات

۵- اطلاعاتی در مورد سازمان‌ها

۶- اطلاعات آماری در زمینه‌های مختلف از قبیل رویدادهای مهم ورزشی، جوایز یادداشت‌ها و اطلاعات جمعیتی

۷- خلاصه اطلاعات مختصر و جاری در مورد یک موضوع مشخص.^۲

از سالنامه‌های عمومی «سالنامه روزنامه همشهری» و «سالنامه اطلاعات» و از سالنامه‌های خصوصی موسسه‌ها «سالنامه

هواشناسی کشور» و «سالنامه بانک ملی ایران» را می‌توان نام برد.

۴- دستنامه‌ها، دستورنامه‌ها، راهنماها

دستنامه یا کتاب دستی، مجموعه فشرده و کوتاهی از معلومات و اطلاعات مربوط به یک رشته یا یک فن و حرفه است

که به شیوه‌ای روشن، تنظیم شده و معلومات مندرج و کاربرد آنها را در آن سریع و آسان می‌توان یافت.

۲- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

۱- بیگلری زاهد. مرجع شناسی عمومی لاتین. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، ۱۳۸۶.

دستورنامه هم در واقع دستنامه‌ای است که در آن بر جنبه علمی و کاربردی معلومات بیشتر توجه شده و غالباً این دو اصطلاح به جای یکدیگر به کار می‌رود و به یک مفهوم کلی و مشترک اطلاق می‌شود.

اما راهنماها، مجموعه اطلاعات، فهرست‌ها، نقشه‌ها، تصویرها و نمودارهایی است که ما را با یک موسسه دولتی یا خصوصی، با یک دانشگاه و موسسه آموزشی، با یک رشته از فعالیت‌ها و مشاغل و یا با یک بخش خاص از اطلاعات مورد نیاز عموم آشنا می‌کند.

راهنماها را به‌طور کلی به سه دسته می‌توان تقسیم کرد:^۱

۱- راهنماهای سازمان‌ها و موسسات دولتی یا خصوصی یا بین‌المللی که اطلاعاتی درباره آن سازمان یا موسسه، فعالیت‌های آن ...، ارتباط آن با مردم و خدمات یا بهره‌هایی که برای عموم عرضه می‌کند، و نیز اطلاعاتی درباره تاریخچه، هدف، مسئولیت‌ها و وظایف آن سازمان در بردارد.

۲- راهنماهای تجاری و بازرگانی که یک سلسله مقررات و اطلاعات اقتصادی، ضوابط بازرگانی داخلی و خارجی یک کشور، مقررات گمرک و عوارض گوناگون واردات و صادرات را در بردارد، و ممکن است سیاهه نام موسسات اقتصادی بزرگ، آمارها و ارقام و نمودارهایی از فعالیت‌های بازرگانی و اطلاعاتی درباره بانک‌ها و مسائل ارزی مربوط به تجارت را نیز به دست بدهد.

۳- راهنماهای علمی که اطلاعاتی را درباره یک شهر، یک نقطه خاص که موقعیت جهانگردی دارد یا یک قسمت از اطلاعات مورد نیاز عموم - مثلاً شماره تلفن اهالی شهر - را در بر دارد. و غالباً به صورت رایگان چاپ و نشر می‌شود. در ارزیابی دستنامه‌ها، دستورنامه‌ها و راهنماها، علاوه ضوابط کلی ارزیابی منابع مرجع، باید روی تاریخ نشر آن‌ها و تازگی مطالب، اعتبار موسسه‌ای که آن‌ها را نشر می‌کند، و تنظیم منطقی مطالب و امکان بازیابی سریع اطلاعات، بیشتر دقت کرد.

^۱ - انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

سرگذشت نامه، زندگی‌نامه یا به زبان قدما تذکره، کتابی است که در آن خلاصه سرگذشت شاعران، دبیران، بزرگان علم و هنر، و گاه شخصیت‌های سیاسی نوشته می‌شود.

در زبان فارسی، نخستین زندگی‌نامه‌ها یا تذکره‌ها در قرن ۶ هجری پدید آمده، و از قدیم‌ترین آن‌ها لباب الالباب سدید الدین محمد عوضی است که در اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم هـ می‌زیسته است.

در فرهنگ اسلامی نیز کتاب‌هایی به نام سیره، انساب، مقائل، طبقات و وقایع پدید آمده که در آن‌ها اطلاعات سودمندی از سرگذشت شخصیت‌های دوره‌های مختلف می‌توان یافت، و بعضی از آن‌ها به ویژه کتاب‌های طبقات، نام‌های اشخاص را بر حسب دوره‌های آن‌ها یا زمینه‌های فرهنگی و فکری آن‌ها یا مراتب اجتماعی آن‌ها در فصل‌ها یا مجلدات جداگانه قرار داده‌اند.^۱

نوع دیگر از مراجع سرگذشت بزرگان «معجم ...» هاست که در آن‌ها به ترتیب الفبائی اسم شهر، سرگذشت و معرفی آثار مشاهیر را می‌توان یافت، و معروف‌ترین کتاب از این نوع، «معجم الادباء» یاقوت حموی، پژوهشگر مصری اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم هـ است.

انواع سرگذشت‌نامه‌ها:^۲

سرگذشت‌نامه‌ها را ممکن است از لحاظ کیفیت محتوا و از لحاظ مکانی رده‌بندی کرد. انواع سرگذشت‌نامه‌ها از لحاظ محتوا بدین شرح است:

۱- سرگذشت‌نامه‌های اطلاعاتی: این نوع سرگذشت‌نامه‌ها با انتخاب مطالب مربوط و مناسب، آن‌ها را به ترتیبی سیستماتیک مرتب می‌کنند.

۲- سرگذشت‌نامه‌های انتقادی: سرگذشت‌نامه‌های انتقادی ماهیت علمی و انتقادی دارند. سرگذشت‌نامه‌های انتقادی پس از تحقیقات دقیق تهیه و تدوین می‌شوند.

۱- انوشه حسن. فرهنگ زندگی‌نامه‌ها. تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء. ۱۳۶۹ ش.
 ۲- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، تیر ۱۳۷۱.

۳- سرگذشت‌نامه‌های استاندارد: سرگذشت‌نامه‌های استاندارد بر خلاف دو مورد فوق منابع متوازی به شمار می‌آیند.

این نوع سرگذشت‌نامه‌ها تنها براساس واقعیت‌ها تهیه و تدوین می‌شوند.

سرگذشت‌نامه‌ها از لحاظ مکانی ممکن است از نوع سرگذشت‌نامه‌های جهانی، ملی یا محلی باشند. هر یک از این

انواع ممکن است از لحاظ دامنه‌کار به دو نوع عمومی و اختصاصی (موضوعی) تقسیم شوند.

سرگذشت‌نامه‌های عمومی بدون محدودیت موضوعی، شرح حال افراد برجسته را از هر حرفه و شغل به بررسی

می‌گیرند، مانند شخصیت‌های نامی ایران، در حالی که سرگذشت‌نامه‌های اختصاصی به شرح حال افرادی می‌پردازند که

در هر حرفه یا موضوع خاص فعالیت دارند، مانند احوال و آثار خوش‌نویسان.

در ارزیابی سرگذشت‌نامه‌ها به‌عنوان مرجع، باید توجه داشت که اعتبار یک سرگذشت‌نامه، به مولف آن، به ارتباط

مولف با شخصیت‌های معرفی شده، احتمال آن که مولف درباره کسی از روی نظر یا غرض خاصی سخن گفته باشد یا

این که احساسات موافق و محبت‌آمیز نویسنده کار را به مبالغه و اغراق کشانده باشد، و به مسائلی دیگر از این قبیل

بستگی دارد. در استفاده از سرگذشت‌نامه‌ها، نباید آن‌ها را تنها منبع مرجع کافی شمرد.^۱

در سرگذشت‌نامه‌های امروز، تکیه بر اسناد معتبر و موجود، نامه‌ها، عکس‌ها و مدارک متعلق به شخصیت مورد بحث و

نیز نقل اطلاعات شخصی و خاطره‌های نزدیکان و دوستان او، اعتبار سرگذشت‌نامه‌ها را به‌عنوان یک مرجع می‌افزاید.

۶- منابع جغرافیایی

منبع جغرافیایی مرجعی است که در آن معلومات مفید و گوناگون درباره اوضاع طبیعی، سیاسی و اقتصادی یک کشور

یا کشورهای جهان گردآمده است. و بخشی از آن اطلاعات، ویژه منابع جغرافیایی است که در منابع دیگر نیست. یک

منبع جغرافیایی ممکن است به صورت یک فرهنگ جغرافیایی، در یک یا چند جلد تدوین شده باشد، به صورت

مجموعه‌ای از نقشه‌ها و در یک اطلس یا به صوت یک کره جغرافیایی پیش چشم مراجعه‌کننده قرار گیرد، و همه این

صورت‌های مختلف در شمار منابع مرجع است:

۱- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

۱- فرهنگ جغرافیایی^۱، منابعی هستند که درباره اسامی جغرافیایی مانند روستاها، شهرها، کشورها، رودخانه‌ها، کوه‌ها، دریاچه‌ها و غیره اطلاعاتی را به ترتیب الفبائی فراهم می‌کند. گاهی این منابع، اطلاعات بسیار دقیق‌تری در زمینه جمعیت، طول و عرض جغرافیایی، اوضاع اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مکان‌های جغرافیایی به دست می‌دهند.

۲- راهنمای جغرافیایی^۲، جزوه یا کتابی است که اطلاعات مختصری درباره یک شهر، نقاط دیدنی و بناها و آثار تاریخی آن ارائه می‌دهد. در کنار این گونه اطلاعات، درباره امکانات مسافرتی و جهانگردی نیز بحث می‌کند. این گونه منابع، معمولاً با نمایه‌ها و فهرست‌هایی همراه‌اند که بازیابی اطلاعات را سریع‌تر در اختیار استفاده‌کنندگان قرار می‌دهند.

۳- نقشه جغرافیایی، تصویری است از حالات و عوارض سطح زمین در قالب علائم و نشانه‌های قراردادی. نقشه‌ها گاه از نظر وضعیت ظاهری، به صورت‌های مختلف انتشار می‌یابند: نقشه‌های دیواری، نقشه‌های کوچک همراه با کتب. نقشه‌ها از نظر رنگ نیز به دو دسته عمده سیاه و سفید و رنگی تقسیم می‌شوند. نقشه‌ها از نظر موضوعی نیز دارای تقسیمات زیر است:^۳

- نقشه طبیعی که دریاها، جلگه‌ها، کوه‌ها، رودها و دیگر مشخصات و امکانات طبیعی یک محل را نشان می‌دهد و گاه با استفاده از رنگ مثلاً مشخص می‌کند که در آن ناحیه، قسمتی از زمین حاصلخیزتر است.

- نقشه سیاسی که محل قرار گرفتن شهرها و روستاها، و مرزهای یک کشور را با کشورهای همسایه مشخص می‌کند، راه‌های ارتباطی بین شهرها و روستاها را نشان می‌دهد و با کمک رنگ یا شکل خاص خطوط، نوع راه‌ها و وسایل ارتباطی را تعیین می‌کند یا با علائم خاصی مثلاً نشان می‌دهد که چند شهر در آن منطقه دارای جمعیت بیش از صد هزار تن است. تاریخ ترسیم و نشر یک نقشه در اعتبار آن به‌عنوان منبع مرجع، اهمیت دارد.

- نقشه‌های اقتصادی، که روی آن در هر منطقه نشانه‌ها و تصویرهایی برای منابع طبیعی مورد استفاده، محصولات کشاورزی و محصولات صنعتی می‌بینیم، و به کمک آن‌ها می‌توان دانست که مثلاً محصول مرکبات ایران، بیش از ایالت‌های ساحل دریای مازندران است.

۱- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، تیر ۱۳۷۱.

۲- لاریجانی حجت‌الله حسن. مرجع شناسی عمومی.

۳- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

- نقشه‌های تاریخی، که خطوط مرزی، شهرها و مراکز فرمانروایی یک مملکت را در دوره‌های خاصی از گذشته نشان می‌دهد.

۴- اطلس‌ها^۱، عبارت است از مجموعه‌ای از نقشه‌ها که در یک مجله به نام اطلس گردآوری می‌شوند، در هر کتابخانه‌ای اطلس‌ها از آثار مهم و ضروری مرجع به حساب می‌آیند.

اطلس‌ها به‌طور کلی یا اطلس عمومی است که در آن نقشه‌های طبیعی، سیاسی و اقتصادی همه کشورها یا یک کشور گردآوری شده است یا محدود به نقشه‌ها و فهرست‌های یک ناحیه خاص است.

نوع دیگر اطلس‌های موضوعی است که اطلاعات مندرج در آن‌ها شامل تمام مباحث جغرافیایی طبیعی و سیاسی و اقتصادی نمی‌شود، و فقط برای ارائه یک نوع یا یک دسته از اطلاعات تهیه و تدوین شده است.

۵- کرات جغرافیایی^۲، منابعی هستند که نمایش نسبتاً درستی از زمین را ارائه می‌دهند. در مجموعه مرجع، حداقل وجود چند کره که نشان دهنده وضعیت طبیعی و سیاسی جهان باشند از اهمیت خاصی برخوردار است.

در ارزیابی منابع جغرافیایی علاوه بر معیارهای کلی ارزیابی منابع مرجع، به اعتبار علمی موسسه‌ای که فرهنگ جغرافیایی یا نقشه‌ها و اطلس‌ها را تهیه و عرضه می‌کنند، و سابقه و شهرت علمی آن موسسه باید توجه داشت. روشن بودن نشانه‌ها، خوانا بودن نام‌ها و توضیحات، مناسب بودن رنگ قسمت‌های مختلف یک نقشه، و از همه مهم‌تر، تاریخ تهیه و نشر، و به عبارت دیگر تازگی اطلاعات را باید در نظر گرفت. در اطلس‌ها نیز علاوه بر موارد بالا، روشنی و کافی بودن فهرست‌ها و نمایه‌ها و اطلاعات دیگری که در کنار نقشه‌ها می‌آید، اهمیت بسیاری دارد.

۲- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.
 ۱- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی

منابع مرجع ردیف دوم یا رابط یا هدایت کننده، منابعی هستند که خود نیز پاره‌ای از پرسش‌های ما پاسخ می‌دهند، اما اهمیت آن‌ها بیشتر در این است که ما را برای رسیدن به پاسخ جامع و گسترده به منابع مرجع اصلی یا دست اول راهنمایی می‌کنند، و مانند پل‌هایی هستند که جوینده از روی آن‌ها می‌گذرد و به سرچشمه اصلی اطلاعات می‌رسد. این مراجع عبارتند از کتابشناسی‌ها، فهرست‌ها، مقاله‌نامه‌ها، چکیده‌نامه‌ها، نمایه‌ها که درباره هر یک جداگانه، بحث خواهیم کرد.^۱

کتابشناسی‌ها^۲

کتابشناسی فهرست یا سیاهه‌ای از منابع، شامل مواد کتابی و غیرکتابی است، متشکل از مشخصات کتابشناسی منابع. به عبارت دیگر، کتابشناسی، متشکل از فهرستی است از منابع که هر مدخل آن حاوی نشانی کتاب شناختی و عناصر کتاب شناختی است و بسته به نوع کتابشناسی، می‌توان حاوی اطلاعات دیگری هم باشد. از این‌رو کتابشناسی‌ها را به کتابنامه، فهرست و فهرست منابع (REFERENCES) تقسیم کرده‌اند. چون کتابشناسی حاوی اطلاعاتی درباره منابع دیگر است، از نوع منابع ردیف دوم به حساب می‌آید.

به دلیل تنوع بسیار کتابشناسی‌ها، آن‌ها را از نظرگاه‌های مختلف می‌توان دسته‌بندی کرد:

۱- تقسیم‌بندی دوره‌ای یا زمانی - در یک کتابشناسی ممکن است کتاب‌های قرون پیش و فقط آثار گذشتگان معرفی شده باشد، ممکن است مولف در هر زمینه فقط آثار معاصران را فهرست کند و نیز ممکن است که در یک کتابشناسی سخن از منابعی باشد که در دست تالیف و انتشار است و هنوز به بازار کتاب و کتابخانه نرسیده است. با این تقسیم‌بندی، کتابشناسی‌ها شامل سه دسته گذشته‌نگر، آینده‌نگر و کتابشناسی جاری می‌شود.

۲- تقسیم‌بندی دیگر براساس هدف و نحوه معرفی منابع است. مولف یک کتابشناسی ممکن است فقط به ثبت اطلاعات کتابشناختی و توضیحی مختصر در مورد هر کتاب اکتفا کند (= کتابشناسی توصیفی) یا درباره هر کتاب، فهرست مطالب

۱- انوارد استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

۲- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، تیر ۱۳۷۱.

و مباحث آن را نیز با پاره‌یی توضیحات مفید برای مراجعان، بر اطلاعات کتابشناختی بیفزاید (= کتابشناسی مشروح) یا به دنبال اطلاعات کتابشناختی درباره محتوای کتاب و ارزش و اعتبار آن از لحاظ علمی و پژوهشی یا به‌عنوان یک اثر ادبی و هنری، بحث کند (= کتابشناسی انتقادی) و این همانند نقدهایی است که در مجله‌های معتبر هفتگی یا ماهیانه درباره کتاب‌های روز می‌نویسند.

۳- تقسیم‌بندی دیگر برای کتابشناسی‌ها که تنوع و وسعت بیشتری دارد، تقسیم‌بندی از نظر مضمون و محتوا و گستره کار آنهاست.^۱

- کتابشناسی عمومی، که کتاب‌های گوناگون در موضوعات مختلف، و منتشر شده در زمان‌ها و شهرهای مختلف را فهرست می‌کند و بدون در نظر گرفتن نویسنده، موضوع، کشور یا زمانی خاص، کتاب‌ها را در سیاهه وارد می‌کند.

- کتابشناسی ملی^۲ که آثار منتشر شده در داخل یک کشور در موضوعات مختلف را فهرست می‌کند مانند کتابشناسی ملی ایران.

- کتابشناسی موضوعی یا اختصاصی که شامل معرفی کتاب‌هایی است که در یک زمینه خاص تالیف و نشر شده است.

- کتابشناسی گزینش برگزیده‌ای از نوشته‌های یک موضوع را که معمولاً برای گروه خاصی تهیه می‌شود، معرفی می‌کند و این گزینش ممکن است براساس شناخت جامعی از کتاب‌های یک موضوع باشد و انتخاب بهترین آن‌ها یا به دلیل محدود بودن دسترسی مولف و آگاهی محدود او، فقط درباره کتاب‌هایی باشد که معرفی آن‌ها را مقدور و مفید یافته است.

کتابشناسی تجاری، که یک ناشر یا یک موسسه واردات و توزیع و فروش کتاب، برای آگاهی خریداران و همکاران خود منتشر می‌کند.

۱- انوارد استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

۲- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، تیر ۱۳۷۱.

کتابشناسی آثار یک مولف، که در آن تمام کتاب‌ها، مقاله‌ها و گزارش‌های علمی یا پژوهشی که یک پژوهشگر یا نویسنده پدیده آورده، فهرست می‌شود، و غالباً علاوه بر اطلاعات کتابشناختی هر اثر، ممکن است نقد و تحلیل آثار نیز در آن بیاید و یک کتابشناسی مشروح یا انتقادی باشد.^۱

- کتابشناسی کتابشناسی‌ها، که در آن کتابشناسی‌هایی که در یک زبان با تنظیم الفبائی، تاریخی یا موضوعی، به شیوه توصیفی، مشروح یا انتقادی و موضوعات گوناگون تالیف شده، فهرست و معرفی می‌شود و گاه مولف به تفاوت‌ها و امتیازات کتابشناسی‌ها مختلف اشاره می‌کند.

- کتابشناسی مجله‌ها و روزنامه‌ها، که در آن روزنامه‌ها، مجله‌ها و نشریات ادواری که در یک کشور، در یک شهر یا به زبان منتشر شده، فهرست و معرفی می‌شود. روزنامه‌ها و مجله‌ها در یک کتابخانه عمومی یا دانشگاهی، در قسمت خاص برای مطالعه مراجعان قرار می‌گیرد و بعد از مطالعه باز در جای خاص نگهداری می‌شود، و پس از گردآوری تمام شماره‌های یک دوره، آن را در یک مجله صحافی می‌کنند. برگه‌هایی که برای بازیابی مجله‌ها و روزنامه‌ها تهیه می‌شود، نیز جداگانه در یک برگه‌دان خاص قرار می‌گیرد به نام کاردکس و عموماً تنظیم آن به ترتیب الفبائی نام مجله‌ها و روزنامه‌هاست.

- کتابنامه‌ها یا فهرست مراجع و مآخذی که در پایان یک مقاله یا یک کتاب پژوهشی افزوده می‌شود، نیز یک کتابشناسی کوچک و محدود، اما غالباً معتبر و سودمند است و برای یک پژوهنده راهنمای مفیدی در یافتن منابع بیشتر می‌تواند باشد.

شیوه ارزیابی کتابشناسی‌ها^۲ تقریباً شبیه ضوابطی است که در خصوص کتاب‌های مرجع آورده شد. تهیه‌کننده کتابشناسی بایستی نه تنها در زمینه علم کتابشناسی بلکه درباره موضوعی که کتابشناسی با آن سر و کار دارد از شهرت خوبی برخوردار باشد. عنوان یا مقدمه اثر بایستی به‌طور واضح هدف و محدودیت‌های کتابشناسی را بیان کند. شیوه تنظیم کتابشناسی بایستی موجبات سهولت بازیابی اطلاعات را فراهم آورد. تجربه نشان داده است که اگر هدف عمده

۱- انوار استعلامی، پروین. مآخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

۱- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، تیر ۱۳۷۱.

کتابشناسی صرفاً « سیاهه کردن کتاب‌ها» باشد، تنظیم الفبائی مناسب‌ترین طریق است و در مواردی که هدف عمده کتابشناسی تاکید بر موضوع باشد، نظام موضوعی مناسب است.

۲- فهرست‌ها^۱

کاتالوگ یا فهرست لیست یا صورتی از محتویات یک مجموعه است که برای سهولت استفاده از آن مجموعه به کار می‌رود. اما منظور ما از فهرست، لیست کتاب‌های کتابخانه است. این فهرست بایستی دارای شکل و ترتیب خاصی (الفبائی - موضوعی - شماره‌ای) باشد و کسی که این فهرست را تهیه و مرتب می‌کند لازم است تمام اطلاعات کتابشناختی کتاب را چنان در فهرست منظور دارد که هر برگه در فهرست، به منزله شناسنامه کتاب باشد و علاوه بر نشان دادن مشخصات ظاهری، محتوا و حدود کتاب، جای آن را نیز در قفسه کتابخانه مشخص سازد.

با استفاده از فهرست، یک فرد می‌تواند کتاب مورد نیاز خود را با نویسنده، عنوان و یا موضوع آن بازیابی کند. با مراجعه به فهرست کتابخانه می‌توان این اطلاعات را به دست آورد:

۱- آیا کتاب خاص مورد نیاز، در کتابخانه موجود است؟

۲- از یک نویسنده، چه کتاب‌هایی در مجموعه یافت می‌شود؟

۳- از یک اثر خاص، چه ویرایش‌هایی در مجموعه کتابخانه موجود است؟

۴- درباره یک موضوع خاص، چه کتاب‌هایی در کتابخانه وجود دارد؟

۵- در صورت موجود بودن کتاب مورد نظر، نشانه بازیابی آن چیست؟

در کتابخانه‌ها فهرست مواد در شکل‌های زیر تهیه و ارائه می‌شود:

۱- فهرست برگه‌ای   ۲- فهرست کتابی

برای آن‌که برگه‌ها را در برگه‌دان یا اطلاعات مربوط را در فهرست‌های کتابی دنبال هم قرار دهند، غالباً ترتیب الفبائی شناسه‌ها را مراعات می‌کنند و اگر تنظیم موضوعی را ترجیح بدهند، باز شناسه‌های موضوعی به ترتیب الفبائی در پی

۲- امانی غفورالله. آشنایی با کتاب و کتابخانه و اصول کتابداری. تبریز: انتشارات شیخ صفی‌الدین.

یکدیگر می‌آید، و در فهرست کتابی، گاه ترتیب یکی از رده‌بندی‌های موضوعی دیوبی یا کتابخانه کنکره را به کار می‌برند.

فهرست‌ها نیز بر حسب محتوای آن‌ها، فهرست عمومی، فهرست خاص یا فهرستگان (= فهرست مشترک چند یا چندین کتابخانه) می‌تواند باشد.^۱

۱- فهرست عمومی (یا عام) فهرستی است که ما را از کتاب‌ها و مواد غیر کتابی موجود در یک کتابخانه آگاه می‌کند و اطلاعات کتابشناختی و نشانه‌بازیابی هر یک را در اختیار ما می‌گذارد، مثل «فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران».

۲- فهرست خاص فهرستی است که اطلاعات کتابشناختی یک دسته خاص از کتاب‌ها را در بر دارد. مثل فهرست پایان‌نامه‌ها یا فهرست پی‌آیندها و مجله‌ها، نشریات ادواری یا فهرست نسخه‌های خطی موجود در یک کتابخانه یا حتی فهرست قسمتی از کتاب‌های خطی که مثلاً از جانب شخصیت سرشناسی به کتابخانه اهدا شده. به کمک این فهرست‌های خاص، پژوهنده می‌تواند به منابع دیگری جز کتاب‌های کتابخانه دست یابد و در آن منابع، مثلاً در پایان‌نامه‌های تحصیلی، نتیجه پژوهش‌های تازه‌تر و سودمندی را بخواند که هنوز به کتاب‌ها و دایره‌المعارف‌ها راه نیافته است.

۳- فهرستگان یا فهرست مشترک، فهرستی است که ما را از تمام کتاب‌های چند یا چندین کتابخانه که در یک مجموعه فرهنگی و دانشگاهی یا در یک شهر یا در سراسر یک کشور قرار دارد، آگاه می‌کند، و در چنین فهرستی، علاوه بر اطلاعات کتابشناختی و نشانه‌بازیابی هر کتاب، نام کتابخانه‌ای که کتاب در آن است، نیز ذکر می‌شود.

در ارزیابی فهرست‌ها و نیز ارزیابی کتابشناسی‌ها، علاوه بر توجه به اعتبار مولفان و تنظیم منطقی و روشن باید دید که آیا اطلاعات کتابشناختی آثار معرفی شده، و در فهرست‌ها، نشانه‌بازیابی کتاب‌ها و به‌طور کلی راهنمایی مراجعان به اندازه کافی روشن است؟ علایم اختصاری به کار رفته در این مراجع رابط، در آغاز هر یک از آن‌ها داده شده؟ و در یک فهرستگان، آیا نشانی کتابخانه‌های فهرست شده و نحوه دسترسی به کتاب‌های آن‌ها آمده است؟ ارجاعات مندرج در

۱- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

فهرست‌ها و کتابشناسی‌ها نیز باید روشن و دقیق و یکدست باشد. در فهرست‌هایی که به صورت کتاب در می‌آید و تجدید چاپ می‌شود، باید دید که آیا در هر چاپ، تغییرات مجموعه‌های موجود در کتابخانه و تنظیم آن‌ها، در فهرست یا فهرستگان انعکاس یافته است؟ وجود نمایه‌ها و فهرست‌های الفبائی نیز در کتابشناسی‌ها و فهرست‌ها و فهرستگان در راهنمایی مراجعان تاثیر بسیاری دارد و ضروری است.

۳- مقاله‌نامه‌ها^۱

مقاله‌نامه یکی از انواع مرجع رابط است که با کمک آن می‌توانیم مقاله‌های محققانه و سودمندی را که در مجله‌های علمی و پژوهشی در طی سالیان چاپ شده، پیدا کنیم. در مجله‌ها و نیز در روزنامه‌ها، مقاله‌های بسیاری نشر می‌شود که ارزش و اعتبار علمی دارد، و در کارهای پژوهشی می‌توانیم به آن‌ها استفاده کنیم. با گذشت زمان حتی یک پژوهنده کنجکاو و دقیق فراموش می‌کند که فلان مقاله را خوانده یا به یاد نمی‌آورد که آن را در کدام نشریه خوانده است، مقاله‌نامه مرجعی است که عنوان و موضوع این‌گونه مقاله‌ها، نام نویسنده، نشریه مربوط، دوره و شماره خاص و تاریخ انتشار آن را به پژوهندگان می‌گوید.

یک مقاله‌نامه ممکن است عمومی باشد یعنی نشانه‌های مندرج در مجله‌های گوناگون و در موضوعات گوناگون را به دست دهد مانند فهرست مقالات فارسی، یا مقاله‌هایی را معرفی کند که موضوع اصلی همه آن‌ها یکی است مثل «فهرست مقالات جغرافیایی» که یک مقاله‌نامه تخصصی است.^۲

تنظیم مقاله‌نامه‌ها می‌تواند موضوعی، و تابع رده‌بندی‌های موضوعی متداول باشد یا الفبائی به ترتیب نام نویسندگان، و در هر صورت وجود نمایه‌ها و راهنماهای الفبائی برای کمک به یافتن مقاله‌های مورد نظر در آن‌ها ضروری است.

۴- چکیده‌نامه‌ها^۳

۱- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، تیر ۱۳۷۱.
 ۱- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.
 ۲- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

چکیده در اصطلاح کتاب و کتابخانه، فشرده‌ای است از مطالب اصلی و مهم یک نوشته، (همراه با اطلاعات کتابشناختی آن) و ممکن است فقط خطوط اصلی یک کتاب و غیرکتاب را در چند سطر بازگویی کند یا به همه مطالب کتاب و غیرکتاب پردازد و چکیده مشروح‌تری عرضه کند.

چکیده نویس، اگر خود در زمینه مربوط صاحب‌نظر باشد، ممکن است علاوه بر نوشتن چکیده یک کتاب و غیرکتاب، به نقد و ارزیابی آن نیز پردازد. چکیده‌نامه‌ها منابعی هستند که اطلاعات کتابشناختی و چکیده منابع اطلاعاتی را منتشر می‌سازند. چکیده‌نامه‌ها گاه ممکن است در یک مجموعه و به صورت یک کتاب عرضه شود و گاه یک دفتر یا مرکز نشر، چکیده‌ها را به صورت پی‌آیند، هر ماه یا هر چند ماه یک‌بار، منتشر کند.

امروزه بیشتر چکیده‌نامه‌های مهم علاوه بر شکل چاپی به صورت الکترونیکی نیز منتشر می‌شوند. شکل الکترونیکی آن‌ها به صورت دیسک نوری و از طریق اینترنت به بازار عرضه می‌شود. در چکیده‌نامه‌ها نیز، مانند دیگر مراجع رابط، وجود نمایه‌های الفبائی برای کمک به یافتن مطالب مورد نظر ضروری است.

۵- نمایه‌ها

نمایه سیاه الفبائی نام‌ها، واژه‌ها، موضوعات و مباحث یک کتاب یا تعدادی کتاب و نشریه است که در یک مجموعه قرار می‌گیرد، و در آن پس از هر نام یا واژه، شماره‌های صفحاتی که آن نام یا واژه یا مبحث را در آن می‌توان یافت، ذکر می‌شود. تنوع و تعداد نمایه‌ها در هر کتاب، بسته به موضوع و مطالب و کاربردهای گوناگون آن کتاب است. انواع مهم نمایه‌ها بدین قرار است:

۱- نمایه اعلام یا نام‌های خاص^۱ که در آن نام اشخاص، نام شهرها و روستاها و کشورها و نقاط مهم تاریخی، نام کتاب‌ها و رساله‌ها و روزنامه‌ها و مجله‌ها، همه با هم یا هر دسته در نمایه‌ای جداگانه به ترتیب الفبائی تنظیم و در برابر

۱- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

هر نام شماره تمام صفحاتی که آن نام در آن‌ها آمده ذکر می‌شود. اگر هر دسته از این نام‌ها را جداگانه الفبائی کنیم،

نمایه‌های اعلام خود شامل انواع گوناگونی است:

- نمایه نام‌های اشخاص

- نمایه اعلام کتاب‌ها و رساله‌ها

- نمایه اعلام جغرافیایی (شهرها، روستاها، ...)

۲- نمایه موضوعی^۱، که در آن مباحث و موضوعات یک کتاب یا یک مجموعه چند جلدی را با ترتیب الفبائی فهرست می‌کنند، و باز در برابر هر موضوع با مبحث شماره تمام صفحاتی را که در آن‌ها از آن موضوع یا مبحث گفتگو شده است ذکر می‌کنند.

۳- در مقاله‌نامه‌ها^۲ علاوه بر نمایه‌های اعلام و نمایه‌های موضوعی، یک نمایه عنوان مقاله‌ها نیز باید افزوده شود.

۴- در آثار ادبی و عرفانی و کتاب‌های مذهبی نیز، به اقتضای موضوع آن‌ها، نمایه‌هایی برای آیات قرآن کریم، احادیث نبوی، کلمات بزرگان و مشایخ، نمایه امثال و نظایر آن‌ها، تنظیم و افزوده می‌شود.

ارزش و کارایی یک نمایه، در درجه اول مربوط به این است که در ثبت و نقل شماره صفحات، بسیار دقت شده باشد و در نمایه‌های موضوعی، مهم این است که موضوعات اصلی و فرعی محتوای یک کتاب، هیچ یک از نظر دور نمانده و همسانی اصطلاحات و ارجاعات نام یا واژه به نام‌ها و واژه‌های مربوط به درستی انجام شده باشد.

بعضی از پژوهشگران، در نمایه‌هایی که بر کتاب خود می‌افزایند، شماره صفحاتی را که درباره یک نام یا یک مبحث، مطلب وسیع‌تری دارد، با حروف سیاه یا مشخص چاپ می‌کنند و بدین ترتیب مراجعان نیاز ندارند که برای آن نام یا موضوع، به تمام صفحات مذکور در نمایه‌ها نگاه کنند.

۶- منابع دیگر «متفرقه»^۳

۱- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

۲- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، تیر ۱۳۷۱.

۳- انوار استعلامی، پروین. ماخذ شناسی و استفاده از کتابخانه.

در این بخش و بخش پیش، درباره انواع منابع مرجع اصلی «دست اول» و انواع منابع مرجع رابط یا راهنما «دست دوم» سخن گفتیم. اما این نکته را نباید ناگفته بگذاریم که در کار پژوهش و نوشتن یک کتاب، رساله و مقاله تحقیقی، گاه همه این مراجع‌های اصلی و رابط ما را به آنچه می‌جوییم، نمی‌رساند.

مطالبی هست که در کتاب‌های درسی دبیرستان‌ها یا دانشگاه‌ها باید جستجو کرد. اگر شما یک سوال حقوقی داشته باشید، متون درسی دانشکده حقوق به شما جواب روشن می‌دهد. تحولات ادبیات یک کشور را در کتاب‌های تاریخ ادبیات آن دبیرستان نیز پاسخ‌گوی شماست. متن و تفسیرهای کتاب‌های آسمانی در موارد زیادی تنها مرجع پاسخ برای پرسش‌های مربوط به مباحث مذهبی است. آمارها و استانداردهای بین‌المللی که همواره به صورت پی‌آیند هر چند گاه یک بار، در می‌آید یا نشریات سازمان ملل در بسیاری موارد، ما را مستقیم یا غیرمستقیم به پاسخ‌های دقیق و کافی می‌رساند.

«معرفی منابع مرجع دست اول و دست دوم فارس»

هدف‌های یادگیری:

از خواننده انتظار می‌رود پس از مطالعه این بخش بتواند:

- ۱- منابع مرجع دست اول فارسی را نام ببرد؟
- ۲- واژه‌نامه‌های عمومی را نام ببرد؟
- ۳- تقسیم‌بندی واژه‌نامه‌های فارسی را توضیح دهد؟
- ۴- واژه‌نامه‌های تخصصی و موضوعی فارسی را نام ببرد؟
- ۵- دایره‌المعارف فارسی را نام ببرد؟ و درباره خصوصیات یکی از آنها توضیح دهد؟
- ۶- سالنامه‌های فارسی را نام ببرد؟
- ۷- راهنماهای فارسی را نام ببرد و خصوصیات آنها را توضیح دهد؟
- ۸- سرگذشت نامه‌های فارسی را نام ببرد؟
- ۹- منابع جغرافیایی فارسی را نام برده و در مورد تقسیم‌بندی آنها توضیح مختصری دهد؟

الف) معرفی فرهنگ‌ها «واژه‌نامه‌های» مهم فارسی

در مورد فرهنگ نویسی فارسی لازم است به دو نکته اشاره شود. نخست آن‌که در نتیجه عدم توجه ایرانیان به تالیف لغتنامه، از قریب ۲۵۰ فرهنگ فارسی به فارسی یا فارسی به زبان‌های دیگر، فقط حدود ۴۰ فرهنگ به وسیله ایرانیان تدوین یافته و بقیه به همت دانشمندان ملل مجاور مانند هندوستان و ترکیه - که زبان فارسی سال‌های متمادی زبان رسمی درباری یا زبان ادبی مملکت آنان بوده، و احتیاج به فرهنگ نویسی و توجه به این موضوع مهم را احساس می‌کردند، نوشته شده است. دوم آن‌که در نیم قرن اخیر، اهتمام بیشتری در تدوین و نشر فرهنگ‌های فارسی انجام گرفته که در این بخش به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود:

فرهنگ‌های عمومی

۱- **صحاح الفرس**^۱: این فرهنگ به همت شمس‌الدین محمد بن فخرالدین هندو شاه نخبجوانی مشهور به شمس در سال ۷۲۷ هـ. ق پس از دوره مغول با تنظیم الفبائی تالیف شده و شامل حدود ۲۵۰۰ لغت در ۲۵ باب و حدود ۴۳۰ فصل همراه با شواهد شعری است.

صحاح الفرس، مکمل لغتنامه اسدی و جامع‌تر از آن تالیف شده و نخستین فرهنگ فارسی با شرح فارسی است که فرهنگ نویسی قبل از مغول را به دوره‌های پس از آن پیوند می‌دهد. این فرهنگ را دکتر عبدالعلی طاعتی در سال ۱۳۴۱ هـ. ش، تصحیح کرده و انتشار داده است.

۲- **بحرالفضائل فی منافع الافاضل**: این فرهنگ در اواخر سده هشتم توسط محمد بن قوام بن رستم بن محمود بدر خزانه بلخی معروف به کرده‌ای شارح فخرن الامرار، و اسکندر نامه نظامی، تالیف یافته است. لغات این فرهنگ براساس حروف اول و دوم ۱۰۰۸ تالیف شده و شامل حدود ده هزار لغت همراه با شیوه تلفظ و شاهد شعری و امثال متقدمین است. لغات این فرهنگ براساس حروف اول آن‌ها به چندین باب و هر باب براساس حرف آخر لغات تنظیم شده است.

۱- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

۴- **فرهنگ جهانگیری**^۱: این فرهنگ از جامع‌ترین و دقیق‌ترین فرهنگ‌های زبان فارسی است. در سال ۱۰۱۷ هـ. ق.

توسط جمال‌الدین حسین بن فخرالدین حسن اینجوی شیرازی ملقب به عضدالدوله تالیف یافته و به گفته مولف با بهره‌گیری از مجمع الفرس و چهل و چهار فرهنگ و رساله لغت، تدوین شده است. ابتدا به نام اکبر شاه و بعدها نسخه جدیدی از آن به جهانگیر بن اکبر پادشاه هند عرضه شد و به فرهنگ جهانگیری شهرت یافت. این کتاب حاوی لغات فارسی و مستند به شواهد شعری است و ماخذ بسیاری از فرهنگ‌های پس از آن است.

۵- **برهان قاطع**: این کتاب، از لغت‌نامه‌های معروف و مفید فارسی به فارسی است که به اهتمام محمد حسین بن خلف تبریزی متخلص به برهان در سال ۱۰۶۲ هـ. ق به نام سلطان عبدالله قطب شاه فراهم شد و حاوی حدود ۲۰۰۰۰ لغت و اصطلاح و استعاره، بدون شواهد شعری و نثری است. در سده سیزدهم محمد کریم تبریزی، خلاصه‌ای از آن را با نام برهان جامع با افزودن بعضی شواهد لغات به چاپ رساند.

۶- **فرهنگ رشیدی**: اساس فرهنگ رشیدی بر دو فرهنگ جهانگیری و مجمع الفرس سروری است و از نخستین فرهنگ‌های انتقادی به شمار می‌رود. در سال ۱۰۶۵ هـ. ق توسط عبدالرشید عبدالغفور الحسینی المدنی از هند مشتمل بر حدود نه هزار لغت تالیف گردید و نظم آن به ترتیب حرف اول و دوم کلمات است.

۷- **فرهنگ انجمن آرای ناصری**: این مجموعه لغت تالیف رضاقلی خان هدایت معروف به الله باشی صاحب مجمع الفصحاء و ریاض العارفین است و حاوی مقدمه‌ای است مشتمل بر دوازده آرایش در تحقیق لغات پارسی و عربی و بررسی فرهنگ‌های متقدمین بر مسائل دستوری، و نیز حاوی متنی شامل ۲۴ انجمن مشتمل بر حروف فارسی و برخی از کنایات و استعارات فارسی و عربی با شواهد شعری است.

۸- **فرهنگ آندراج**: این مجموعه بزرگ لغت در سال ۱۳۰۶ هـ. ق به همت محمد پادشاه متخلص به عزیز در جنوب هند نوشته شد و مشتمل بر لغات فارسی و تازی متداول در زبان فارسی و مباحث دستوری و شواهد شعری و ذکر منابع در سه هزار صفحه است و در سال ۱۳۲۵ هـ. ش در هفت جلد به طبع رسید.

۲- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

اهمیت این کتاب، گذشته از ارزش فرهنگ نویسی که در زمان تالیف بدان ممتاز است، بر واسطه وجود منابعی است که مولف با زحمتی بسیار طولانی و پر ارزش در ذیل هر لفظی که از منابع بر گرفته، عبارت آن منبع را نقل کرده و در آخر نام کتاب را با علامت می آورد و به این ترتیب دارنده این فرهنگ به واقع مجموعه‌ای از منابع لغت فارسی و عربی را در اختیار دارد. الفاظ و حروف این فرهنگ به ترتیب حروف هجا تنظیم شده است.

۹- **فرهنگ فرنودسار (فرهنگ ناظم الاطباء):** این کتاب لغت در اوایل سده چهاردهم توسط دکتر میرزاعلی اکبرخانه نفیس ناظم الاطباء تالیف یافته و مشتمل بر حدود ۱۶۰ هزار لغت تازی و فارسی و جز آن است که تا زمان حیات مولف در زبان فارسی به کار می‌رفته و بسیاری از اسامی تاریخ و جغرافیای ایران و اسلام و ک شورهای دیگر را در بر دارد.

در میان معانی لغات در بسیاری از موارد، از شیوه دایره‌المعارف که خلاصه‌ای از علوم را در ذیل واژه‌ها می‌آورد- استفاده کرده است.

۱۰- **فرهنگ دهخدا:** این فرهنگ بزرگ‌ترین و کامل‌ترین فرهنگ فارسی اثر مرحوم علی اکبر دهخدا (متوفی ۱۳۳۴ ش) است. معانی و مفاهیم حدود هشتصد و هشتاد هزار واژه اصلی و ترکیبی و اعلام تاریخی و جغرافیایی و چهارصد تا پانصد هزار شاهد منظوم و منشور برای معنی واژه‌ها و ترکیب‌ها را داراست و نیز شامل یک مقدمه و یک تکلمه مقدمه در خصوص مسائل و مطالب نوشتن لغتنامه است و از لحاظ تاریخ فرهنگ نویسی و شیوه نگارش فرهنگ لغت و نحوه استفاده از فرهنگ دهخدا و دیگر دانستنی‌های لازم در تهیه این لغتنامه و سرگذشت مولف بسیار مفید و خواندنی است.

طرح تالیف این فرهنگ، توسط مولف آن، در دوران جنگ جهانی اول ریخته شد و مرحوم دهخدا سال‌ها در تدوین و تالیف آن سعی بلیغ و اهتمام بسزا به کار بست و برای همیشه، در تاریخ ماندگار و مورد رجوع علاقه‌مندان و استفاده محققان قرار گرفت.

۱- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

این فرهنگ علاوه بر بیان معانی لغات و اصطلاحات فارسی و عربی و تاریخ تحول هر واژه، حاوی اطلاعاتی درباره موضوعات و اشیاء و اشخاص و نیز سرگذشت رجال و اسامی مکان‌هاست و از این لحاظ در ردیف دایره‌المعارف‌ها و فرهنگ‌های شرح حال نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۱۱- **فرهنگ فارسی (معین)**^۱: این مجموعه لغت تالیف دکتر محمد معین (متوفی ۱۳۵۰ ش) مشتمل بر چهار مجله لغات و دو مجله اسامی تاریخی و جغرافیایی و حدود یکصد هزار لغات است. دکتر معین در مقدمه مبسوط و مفید کتاب لغت خود، درباره منابع کتب و موضوعات مورد بحث در تدوین لغتنامه، بحث کرده است. از آن جمله است: اهمیت زبان فارسی و عناصر و منابع اصلی آن، تاریخ فرهنگ نویسی فارسی، روشن تدوین فرهنگ معین و صورت اسامی همکاران، نشان‌های اختصاری و بیان معانی و مفاهیم لغات و مسائل دستور زبان فارسی.

در فرهنگ معین، لغات در یک ردیف و به ترتیب حروف الفبا، مرتب شده‌اند. در مقابل لغات، الفبای لاتینی قراردادی نوشته شده و سپس داخل دو قلاب، اصل و منشا لغت و بعد داخل دو ابرو، نشانه دستوری آن و پس از آن معنی و شرح لغت و ترکیبات اسمی و فعلی و جز آن ذکر شده است.^۲

۱۲- **فرهنگ عمید**: این کتاب شامل چهل هزار واژه، اصطلاح و ترکیبات فارسی معاصر و لغات عربی و اروپایی مصطلح در زبان فارسی و تصاویر سیاه و سفید و رنگی متناسب با مطالب متن است که به دو صورت یک جلدی و دو جلدی چاپ شده است و احتیاجات عمومی را از حد متوسط لغات و اصطلاحات علمی و ادبی بر می‌آورد. فرهنگ جامع یک جلدی حسن عمید مشتمل بر مقدمه‌ای سودمند درباره دستور زبان فارسی و شیوه تدوین فرهنگ و علائم اختصاری از لغت‌هاست. لغات این فرهنگ به ترتیب حروف الفباء مرتب شده و تلفظ صحیح واژه‌های بیگانه با حروف لاتین نشان داده شده است.

۱- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، تیر ۱۳۷۱.
 ۲- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

۱۳- فرهنگ بزرگ سخن: این کتاب دست‌آوردی است هشت جلدی، پر حجم و روشمند و مدرن به سر ویراستای

حسن انواری که در آن بدنه اصلی واژگان فارسی را می‌توان ملاحظه کرد و به ویژه در زمینه فارسی ادبی و گفتاری بدان رجوع کرد.

۱۴- فرهنگ فارسی اعلام: این فرهنگ به همت غلامحسین صدری افشار، نسرین حکمی و نسترن حکمی تالیف و تنظیم شده و مجموعه‌ای گزیده از اعلام به زبان فارسی است شامل معرفی اشخاص، مکان‌ها، اثرهای فکری و فرهنگی، نمادهای اجتماعی و رویدادهای مهم ملی و جهانی. در پیشگفتار کتاب آمده که معیار انتخاب حدود ۱۴۰۰۰ مدخل این فرهنگ توجه به این ویژگی‌ها بوده است: تعلق به زمان معاصر با گذشته نزدیک، تعلق به ایران به مفهوم تاریخی آن، تعلق به سرزمین‌های همجوار، تعلق به خلاقیت‌های فکری و فرهنگی و بالاخره معروفیت در ایران و به ویژه در اثرهای مکتوب.^۱

۱۵- فرهنگ زبان تاجیکی: این فرهنگ توسط انیستیتوی زبان و ادبیات رودکی، آکادمی علوم تاجیکستان با معاونت گروهی از دانشمندان تاجیک و ازبک در سال ۱۹۵۷ در دو مجله تالیف شده و در سال ۱۹۶۷ در مسکو منتشر گردیده است.

لغات و معانی ۶۰ هزار لغت در این فرهنگ، به خط روسی نگاشته شده و دارای نقل و شاهد معنایی از شعرای بزرگ زبان ادبیات فارسی است. لغات براساس حروف روسی، الفبایی شده است و چند حرف و علامت برای نشان دادن اصوات فارسی به حروف روسی افزوده شده است.

فرهنگ‌ها «واژه‌نامه‌های» عامیانه^۲

۱- امثال و حکم: اثری کم نظیر از علی اکبر دهخدا در امثال جاری در زبان فارسی. دهخدا در این کتاب، معنای ضرب‌المثل و اینکه در چه موردی به کار می‌رود و همچنین ضرب‌المثل‌هایی را که در یک مفهوم هستند به ترتیب الفبایی پیاپی بیان کرده و در پاره‌ای موارد، ماخذ آن را ذکر کرده است.

۱- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

۲- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

۲- **فرهنگ لغات عامیانه:** این فرهنگ عنوان کتابی از سید محمد علی جمالزاده است. او لغات و عناوین این فرهنگ را طی سالیان دراز فراهم کرده و معانی و شرح و توصیف آن را بر عهده دکتر محمد جعفر محجوب گذارده است. این فرهنگ دارای یک مقدمه مفصل مشتمل بر ۱۰۴ صفحه مطالبی در موضوع فرهنگ نویسی است و حاوی لغاتی است که در رایج فارسی زبانان جنبه عامیانه دارد و در نواحی ایران بیان می‌شود و همچنین تعداد زیادی از لغات عامیانه دارد که در شعر شاعران نامداری هم‌چون نظامی گنجوی و سنایی و عطار و مولوی و سعدی و حافظ و دیگر شاعران به کار رفته است.

۳- **فرهنگ فارسی عامیانه:** تالیف ابوالحسن نجفی، این فرهنگ به قصد گردآوری اصطلاحات و کاربردهای رایج در زبان عامیانه پدید آمده و بسیاری از ترکیبات، اصطلاحات و کاربردهای عامیانه را در خود جای داده که می‌تواند راهگشای خوبی در زمینه آشنایی با زبان عامیانه و فهم متون نوشته شده به این زبان باشد.

۴- **کتاب کوچه:** این کتاب تالیف احمد شاملو شامل مجموعه باورها، افسانه‌ها، مثل‌ها، ترانه‌ها، بازی‌ها، چسپتان‌ها، واژه‌های عامیانه و خلاصه مجموعه‌ای است برگرفته از فرهنگ اجتماعی مردم تهران که به تعبیر اروپاییان، فولکور می‌گویند. نظم آن الفبایی موضوعی است و ذیل هر موضوع، موضوعات فرعی ذکر شده است.

۵- **فرهنگ جامع ضرب‌المثل‌های فارسی^۱:** این مجموعه در بر گیرنده بسیاری از ضرب‌المثل‌های قدیم و جدید است. بیشتر روایت‌ها را ضبط کرده و نام گویندگان شناخته شده جمله‌های قصار را آورده و حجم مطالب و اقتباس یا انتساب آن‌ها را مشخص کرده است. ساختار ارائه ضرب‌المثل‌ها در این فرهنگ موضوعی است و ضرب‌المثل‌ها، ذیل هشتصد موضوع، طبقه‌بندی شده‌اند. غیر از ضرب‌المثل‌ها و مثل‌های سایر، جمله‌های مثلی، تمثیل‌ها و جملات قصار نیز آورده شده است.

از دیگر فرهنگ‌های عامیانه که مردم با مراجعه به آن‌ها بتوانند معنا و مفهوم واژه‌ها و عبارات عامیانه را بفهمند می‌توان از این فرهنگ‌ها و تاریخ انتشار آن‌ها نام برد:

۱- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

- واژه‌ها و مثل‌های شیرازی و کازرونی تالیف علینقی بهروزی (۱۳۴۸)
  - فرهنگ عامیانه عشای بویراحمدی و کهگیلویه از منوچهر (۱۳۴۹)
  - فرهنگ لغات و اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های کیلکی تالیف احمد مرعشی (۱۳۵۵)
  - فرهنگ معاصر تالیف رضا انزایی نژاد و منصور ثروت (۱۳۶۶)
  - فرهنگ عوام یا تفسیر امثال و اصطلاحات زبان فارسی تالیف امیر قلی امینی (۱۳۵۰)
  - مثل‌ها و حکمت‌ها در آثار شاعران قرن سوم تا یازده هجری تالیف رحیم عفیفی (۱۳۷۱)
  - امثال قرآن کریم اثر علی اصغر حکمت در تعریف مثل و ضرب‌المثل و پنجاه و سه تمثیل از قرآن مجید (۱۳۳۳)
  - ضرب‌المثل‌های فارسی در افغانستان تالیف محمد تقی مقتدری (۱۳۳۸)
  - فرهنگ جبهه تالیف مهری فهیمی، ۱۳۶۹ در «۱۲ جلد»
- فرهنگ‌های اختصاصی «واژه‌نامه‌های اختصاصی»**

۱- **فرهنگ تاریخی زبان فارسی:**^۱ این فرهنگ از نوع فرهنگ‌های اختصاصی است که پیرامون واژه‌ها به عواملی مانند زبان یا دوره زمانی خاص، لهجه‌ها و گویش‌ها، یا موضوعات علمی پرداخته و واژه‌ها را در طول هزار سال تاریخ فرهنگ فارسی دری از لحاظ تغییراتی که در مسیر تاریخ پیدا کرده، بررسی نموده و برای آن معانی و شواهد به ترتیب تاریخی و با ذکر نام و شماره صفحه مآخذ ارائه کرده است.

۲- **واژه‌نامه طبری:** این واژه‌نامه، فرهنگی، اختصاصی و از قدیمی‌ترین فرهنگ‌های گویشی در ایران است که سال ۱۳۳۷ شمسی توسط دکتر صادق کیا تدوین و انتشار یافت. واژه‌نامه طبری مشتمل بر متن نصاب طبری است که در زمان محمد شاه قاجار به نظم در آمده است و شامل یازده قطعه و ۲۲۷ بیت در بحرهای مختلف است و اسامی ماه‌های فرس و پرندگان و درختان و گیاهان و سال گاو و سال گوسفند و سال گاو میش و صورت جانور و اسامی ماه می‌باشد.

۱- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، تیر ۱۳۷۱.

۳- فرهنگنامه بوشهر: از سید جعفر حمیدی. فرهنگنامه بوشهر، مجموعه‌ای از کلمه‌ها، ترکیب‌ها، و واژه‌های بوشهری،

اعلام جغرافیائی، سابقه تاریخی مکان‌های مختلف عمومی، قلعه‌ها و عمارات، شهرها، روستاها، کشتی‌ها، غذاها، آداب و

رسوم حوزه جغرافیایی استان بوشهر است.

نام برخی دیگر از فرهنگ‌های محلی و گویشی ایران عبارتست از:

- فرهنگ لارستانی از احمد اقتداری (۱۳۳۴)

- فرهنگ کرمانی از منوچهر ستوده (۱۳۳۵)

- فرهنگ گیلانی از مرتضی مدرس گیلانی (۱۳۳۸)

- فرهنگ سمنانی از منوچهر ستوده (۱۳۴۲)

- واژه‌نامه سیستانی از ایرج افشار سیستانی (۱۳۶۵)

فرهنگ‌ها «واژه‌نامه‌های» اصطلاحی و موضوعی^۱

۱- فرهنگ اصطلاحات علمی: این فرهنگ اثر پرویز شهریاری است که در سال ۱۳۴۹ منتشر شده است. حوزه‌های

علمی مورد توجه در این فرهنگ عبارتند از: ریاضی، نجوم، فیزیک، شیمی، زمین‌شناسی، جانور شناسی، و گیاه شناسی.

نظام این فرهنگ به صورت الفبایی و براساس مدخل‌های فارسی است.

۲- فرهنگ اصطلاحات هنری: اثر ادوارد لوسی اسمیت با ترجمه فرهاد گشایش. فرهنگی است مصور که بهصورت

کتاب راهنما تدوین و طراحی شده است و به شکل جامع و فراگیر، اصطلاحات گوناگون مربوط به زمینه‌های متنوع

هنری را چون نقاشی، مجسمه‌سازی، معماری، هنرهای تزئینی و کاربردی، گرافیک و روش عکاسی، در قالب دو هزار

مدخل در بر دارد.

۳- فرهنگ اصطلاحات عرفان اسلامی (انگلیسی - فارسی) (فارسی - انگلیسی): این فرهنگ به همت سید محمود

موسوی و بازبینی سید حسین نصر با فیش برداری و واژه‌گزینی از سیصد اثر به زبان فارسی، عربی و انگلیسی پدید

۱- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

آمده که در پرتو آن حدود هفتاد و پنج هزار مدخل شامل عمده اصطلاحات عرفانی همراه معادل‌های آن به دست داده می‌شود.

۴- **فرهنگ اصطلاحات ادبی:** که تالیف سیما داد در سال ۱۳۷۱ است و «واژه‌نامه مفاهیم و اصطلاحات ادبی و اروپایی به شیوه تطبیقی و توضیحی» است. از معدود آثاری است که به تطبیق اصطلاحات فرهنگی زبانان (بیشتر انگلیسی زبانان) با اصطلاحات رایج علوم و فنون ادبی فارسی زبانان پرداخته است.

۵- **فرهنگ ادبیات فارسی دری:** این کتاب از نوع فرهنگ‌های موضوعی است که در گردآوری واژگان و اصطلاحات از نظر موضوعی، محدودیت دارد و در یک حیطه مشخص که در عنوان و مقدمه آن آمده اطلاعاتی ارائه می‌دهد. دکتر زهرای خانلری (کیا) این فرهنگ را در سال ۱۳۴۸ تالیف و منتشر کرد.

۶- **فرهنگ علوم اجتماعی:** اصل این کتاب توسط دو تن از دانشمندان انگلیسی و آمریکایی به نام‌های جولیس گوله و ویلیام ل. کولب و گروهی از کارشناسان در سال ۱۹۶۲ تهیه شده و توسط سازمان آموزش علمی و فرهنگی ملل متحد دیونسکوم انتشار یافته است. متن کتاب توسط ۳۷ نفر ترجمه شده است و با ویراستاری محمد جواد زاهدی مازندرانی به وسیله نشر مازیار در سال ۱۳۷۶ به طبع رسیده و باید انتظار داشت که در ویرایش بعدی، به دلیل تحول چشمگیری که علوم اجتماعی در سه دهه اخیر داشته تا همه موضوعات و مفاهیم علوم اجتماعی نظیر جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی و جز آن، به میان آید.

در این زمینه باقر ساروخانی نیز، فرهنگی با عنوان فرهنگ جامعه‌شناسی با همکاری طاهره میر ساردو تالیف کرده و در سلسله انتشارات سروش در سال ۱۳۷۹ انتشار داده است.

۷- **فرهنگ علوم مهندسی (انگلیسی - فارسی):** تالیف محمد فلاحی مقیمی این فرهنگ یک‌جلدی مرجعی فشرده پیرامون رشته‌های دانش علمی و فناوری است و علاوه بر ارائه واژگان در رابطه با اکثر شاخه‌های مهندسی، رشته‌های علمی از جمله فیزیک شیمی و ریاضی را نیز که علوم پایه رشته‌های مهندسی است در بر می‌گیرد.

۸- فرهنگ زیست‌شناسی: اثر بزرگمهر وزیری. این کتاب از واژه‌نامه فارسی-انگلیسی در پایان جلد دوم برخوردار است.

۹- فرهنگ فشرده کتابداری و اطلاع‌رسانی: نوشته استلاکتین و ترجمه تدوین فاطمه اسدی گرگانی. در آن بالغ بر ۱۵۰۰۰ اصطلاح و واژه مربوط به علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی آورده شده است.

۱۰- اصطلاحنامه اطلاع‌رسانی و کتابداری: تدوین جامعه علوم اطلاع‌رسانی امریکا (A.S.I.S) ترجمه علی حسین قاسمی با همکاری نادر نقشینه، نشر چاپار.

۱۱- واژگان کتابداری و اطلاع‌رسانی: این منبع، گردآوری ابوالفضل هاشمی است که در سال ۱۳۸۰ از سوی انتشارات دبیزش نشر یافته و حاوی دوازده هزار واژه فارسی و ده هزار واژه انگلیسی در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی است.

۱۲- واژه‌نامه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی: از فاطمه اسدی گرگانی با همکاری زهرا اباذری و ویراستاری عبدالحسین آذرنگ «نشر کتابدار» در سال ۱۳۸۰ در این مجموعه بالغ بر ۵۰۰۰ اصطلاح و واژه مربوط به علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی فراهم آمده است.

۱۳- واژه‌نامه ورزشی (انگلیسی-فارسی): این واژه‌نامه زیر نظر محمود شالچی طوسی با سر ویراستاری علیرضا پور ممتاز و همکاری شهره مدرسی تهران در سال ۱۳۸۴ توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، انتشار یافته است.^۱

۱۴- فرهنگ ادیان جهان: این فرهنگ عنوان کتابی است که توسط مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، وجه همت مطالعه و ترجمه جمعی از دانشوران حوزه علمیه قم در زمینه آشنایی اصحاب فرهنگ و دانش با میراث دینی و معنوی ادیان بزرگ جهان قرار گرفته است.

هینلز و یک گروه ۶۵ نفری از دانشمندان برجسته از قاره‌های مختلف و صاحب‌نظر در رشته‌های گوناگون دانشگاهی نظیر تاریخ‌نگاری، هنر، فلسفه، و الهیات تالیف شده است و اکنون به همت گروهی از مترجمان و ویراستاران به سر ویراستاری و نظارت ع- پاشایی به زبان فارسی ترجمه شده و منتشر شده است.^۱

۱- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

۱۵- فرهنگ موضوعی قرآن مجید: این فرهنگ به اهتمام کامران فانی و بهاء الدین خرمشاهی تدوین شده و چاپ دوم آن در سال ۱۳۶۹ انتشار یافته است و حاوی کشف المطالب الفبایی یا فهرست موضوعی قرآن مجید است که به ترتیب حروف اول کلمه (نه از روی ماده اصلی کلمات) تنظیم یافته است.

۱۶- فرهنگنامه قرآن: اثری است از دکتر محمد جعفر یاحقی، در فرهنگنامه قرآن شکل ظاهری کلمات، مبنای درج قرار گرفته نه ماده و ریشه آن، و در برابر هر مدخل، ضمن بیان معانی متعدد واژه‌ها به ترتیب تاریخی، آیه مربوط با شماره آیه و سوره ذکر شده است.

۱۷- فرهنگنامه زنان پارسی‌گو: این اثر را نجفعلی مهاجر، در خصوص زندگی و نمونه شعر بانوان پارسی‌گو از آغاز تاکنون در ۹۵۰ صفحه تدوین و در سال ۱۳۸۴ توسط انتشارات اوحدی منتشر کرده است. این فرهنگنامه از آتون هروی شروع می‌شود و به ناهید یوسفی پایان می‌یابد.

از دیگر فرهنگ‌های موضوعی حاضر می‌توان از این فرهنگ‌ها و تاریخ انتشارات نام برد:

- درختان جنگی ایران از حبیب‌الله ثابتی (۱۳۲۶)

- فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی اثر احمد آرام و دیگران (۱۳۳۸)

- فرهنگ واژه‌های نظامی از محمد کاظمی (۱۳۵۲)

- واژه‌نامه روانشناسی و زمینه‌های وابسته تألیف دکتر محمد نقی برهنی و دیگران (۱۳۶۰)

- فرهنگ معارف اسلامی از دکتر سید جعفر سجادی (۱۳۶۳)

- فرهنگنامه کنایات یا بازنگری و افزایش تألیف منصور ثروت

در سال‌های اخیر کتاب‌هایی در زمینه لغات و اصطلاحات یک کتاب بخصوص، تألیف شده‌اند و به بیان معانی و شرح و توضیح لغات آمده در آن کتاب پرداخته‌اند از آن جمله‌اند:

۱- فرهنگ شاهنامه: از دکتر رضا زاده شفق و کوشش دکتر مصطفی ثنایی (۱۳۵۰)

۱- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، تیر ۱۳۷۱.

۲- فرهنگ لغات و تعبیرات مثنوی: از دکتر سید صادق گوهرین (۱۳۶۲)

۳- شرح جامع مثنوی معنوی: از کریم زمانی (۱۳۸۱)

۴- فرهنگ اشعار حافظ: از دکتر احمد علی رجایی بخارایی (۱۳۶۴)

۵- کلک خیال انگیز: از دکتر پرویز اهور (فرهنگ جامع دیوان حافظ، ۱۳۶۳)

۶- آینه جام (شرح مشکلات دیوان حافظ) از دکتر عباس زریاب خوبی (۱۳۶۸)

۷- فرهنگ نوا در لغات و ترکیبات و تعبیرات عطار نیشابوری: از دکتر رضا اشرفزاده (۱۳۶۷)

۸- فرهنگ لغات و تعبیرات دیوان خاقانی شروانی: از دکتر ضیاء الدین سجادی (۱۳۷۴)

فرهنگ‌های (واژه‌نامه‌های) چند زبانه:^۱

۱- فرهنگ فارسی به پهلوی و پهلوی به فارسی: این کتاب به فرهنگ زبان پهلوی (فارسی میانه به فارسی امروز و

برعکس) نیز شهرت دارد. تالیف دکتر بهرام فره‌وشی است و از فرهنگ‌های بیش از اسلام به شمار می‌آید.

۲- واژه‌نامه‌های فارسی - کردی از محمد تقی ابراهیم پور.

۳- فرهنگ معاصر عربی - فارسی: ساختار جدید، واژگان جدید: تالیف عبدالمبنی قیوم و نشر فرهنگ معاصر عربی -

فارسی. (۱۳۸۱)

۴- فرهنگ جامع کاربردی فروزان (عربی - فارسی): از دیرینه ایام عرب تا نوترین واژگان علم و ادب: تالیف پرویز

اتابکی، فرهنگی است جامع و کاربردی حاوی قدیمی‌ترین و ادبیانه‌ترین واژگان و هم دارای جدیدترین آثار در این

زمینه است.

۵- فرهنگ معاصر انگلیسی - فارسی: این کتاب تالیف محمدرضا باطنی با همکاری فاطمه آذر مهر در سال ۱۳۷۱

توسط انتشارات معاصر با نظمی الفبایی منتشر گردیده است.

۱- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

۶- فرهنگ کامل انگلیسی - فارسی: این فرهنگ را دکتر عباس آریانپور کاشانی براساس واژه‌های دو فرهنگ لغت «وبستر» و «آکسفورد» تدوین و تنظیم کرده است.

۷- فرهنگ فشرده فارسی به انگلیسی: اثر دیگری از عباس و منوچهر آریانپور کاشانی که از سوی انتشارات امیرکبیر در سال ۱۳۵۵ به چاپ رسیده است.

۸- فرهنگ جامع فارسی - انگلیسی: این فرهنگ تالیف سلیمان حییم شامل مهم‌ترین و متداول‌ترین لغات و اصطلاحات فارسی به زبان انگلیسی و امثال و تعبیرات مثلی است.

۹- فرهنگ معاصر هزاره (انگلیسی - فارسی): اثر علیمحمد حق شناس و دیگران. این فرهنگ دو زبانه عمومی و در مسیر تکامل کار مشترک سلیمان حییم و کار معیاری دکتر محمدرضا باطنی پدید آمده است.

۱۰- فرهنگ فارسی به آلمانی: تالیف بزرگ علوی و هاینریش یونکر.

۱۱- فرهنگ روبینچیک: این فرهنگ زیر نظر روبینچیک و همکارانش در دو جلد حاوی بیش از شصت هزار واژه فارسی با معادل روسی آن تدوین شده است.

۱۲- فرهنگ فارسی - چینی: تالیف یی‌یی لیان و دیگران مشتمل بر ۶۰ هزار لغت و ترکیب فارسی به خط فارسی با معادل چینی آن است.

۱۳- فرهنگ جامع ترکی - استانبولی به فارسی: این فرهنگ توسط محمد کانار اهل قونیه تدوین شده و از سوی نشر معرفت در سال ۱۳۷۹ به چاپ رسیده است.

ب) معرفی دایره‌المعارف‌های مهم فارسی^۱

تا بیش از قرن حاضر و تا شروع تدوین دایره‌المعارف با ضوابط امروزی، دایره‌المعارف گونه‌هایی در ایران و جهان اسلامی نگاشته شده‌اند که به اختصار به تعدادی از آنها که مهم‌تر هستند، از قدیم‌ترین ایام تا عصر حاضر پرداخته می‌شود.

۱- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

- ۱- دینکرت: قدیمی‌ترین دایره‌المعارف گونه در ایران است که خود مهم‌ترین و مفصل‌ترین کتاب به زبان پهلوی است. کتاب دینکرت (زند آکاسیه) است که در قرن سوم و چهارم در نه جلد حاوی ۱۶۹۰۰۰ واژه در موضوع اطلاعات دینی و عادات و عقاید و روایات و تاریخ ادبیات فردسینا تالیف گردیده است.
- ۲- رسائل اخوان الصفاء: از دیگر آثاری که در حکم دایره‌المعارف محسوب می‌شود رسائل اخوان الصفاء است (گروهی از حکما و دانشمندان ایران که در سده چهارم هجری) در شهر بصره در یک انجمن فلسفی گرد آمدند و بیشتر تمایل به عقلای یونان و فلسفه اسلام و هند داشتند.
- ۳- احصاء العلوم: اثر ابونصر فارابی (متوفی ۳۳۹ هـ ق) دایره‌المعارف گونه‌ای از علوم و معارف روزگار فارابی است در تقسیم و تعریف علوم و ذکر فروع آن که به فارسی ترجمه شده است.
- ۴- مفاتیح العلوم: اثر ابو عبدالله محمد بن احمد بن یوسف کاتب خوارزمی در شرح لغات علمی متعلق به نیمه دوم سده چهارم هجری قمری است.
- ۵- آثاری از ابن سینا: دانشنامه علایی «فارسی». به اعتقاد برخی نخستین دایره‌المعارف علوم فلسفه تلقی می‌شود.
- ۶- ذخیره خوارزمشاهی: از اسماعیل جرجانی در قرن ۶. از مهم‌ترین دایره‌المعارف‌های پزشکی و کتاب‌های طبی و داروشناسی قدیم به زبان فارسی است.
- دایره‌المعارف فارسی: این اثر به سرپرستی غلامحسین مصاحب و همکاری بسیاری از علما و دانشمندان ایران تدوین شده است و مشتمل بر موضوع‌های علمی و ادبی و هنری و اطلاعات تاریخی، جغرافیایی، و فرهنگی و مذهبی و جز آن است.
- دایره‌المعارف آریانا: این دایره‌المعارف در ۶ مجله توسط انجمن دایره‌المعارف افغانستان فراهم شده است.
- ایرانشهر: دایره‌المارفی تخصصی درباره ایران است و به همت نمایندگی سازمان یونسکو در ایران، منتشر شده است. کار تدوین آن با عضویت فریدون اردلان، علی اکبر مشیر سلیمی، ذبیح الله صفا، موسی عمید و همکاری عده‌ای از صاحب‌نظران ایرانی و غیر ایرانی از ۱۳۳۸ شروع شد.

- لغتنامه دهخدا: این فرهنگ علاوه بر بیان معانی لغات و اصطلاحات فارسی و عربی و تاریخ تحول هر واژه حاوی اطلاعات درباره موضوعات و اشیاء و اشخاص و نیز سرگذشت رجال و اسامی مکان‌هاست که معمولا در دایره‌المعارف‌ها سراغ می‌گیرند و از این لحاظ در ردیف دایره‌المعارف‌ها و فرهنگ‌های شرح حال نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد.

- فرهنگنامه کودکان و نوجوانان: این دانشنامه عمومی برای استفاده کودکان ۱۰ ساله تا نوجوانان ۱۶ ساله و به منظور پاسخ‌گویی مناسب و درست به پرسش‌های آن‌ها زیر نظر توران میرهادی و ایرج جهانشاهی فراهم شده است.

- دایره‌المعارف مصور زرین^۱: نگارش غلامرضا طباطبایی مجد. این دایره‌المعارف، مجموعه‌ای علمی، فنی، فرهنگی، ادبی و هنری است که در دسترس علاقه‌مندان به منظور دریافت اطلاعات عمومی قرار گرفته است.

- دایره‌المعارف بزرگ زرین: تحت نظارت و سرپرستی بابک حقایق و بابک ریاهی پور تالیف شده است.

- دایره‌المعارف دانش و هنر^۲: تالیف پرویز اسدی‌زاده و دیگران. این کتاب شامل اطلاعاتی است پیرامون ادبیات ایران و جهان.

- جهان دانش؛ فرهنگ دانستنی‌ها: اثری است از محمد نژاد، حاوی دانستنی‌هایی از دین، فلسفه، دانش و صنعت، هنر و ادبیات، تاریخ و جغرافیا، ورزش، اطلاعات جدید آماری و شخصیت‌های ایران و جهان.

- دایره‌المعارف ادبی: ترجمه و تالیف عبدالحسین سعیدیان. این کتاب شامل معرفی ادبیات بیش از صد ملت جهان با گزیده‌ای از ادبیات آن‌هاست.

- دایره‌المعارف داستان‌های فارسی: دایره‌المعارفی که بتواند به فوریت، بسیاری از نیازهای اهل پژوهش را در زمینه داستان‌های ایرانی برآورده کند از جمله دایره‌المعارف داستان‌های فارسی است که به سرپرستی محمد غلام (سر ویراستار) و حسن ذوالفقاری و با بهره‌گیری از نظرات هیات مشاوران علمی چون دکتر علیمحمد حق شناس، تقی‌پور نامداریان، محمد دهقانی، محمود فتوحی و حبیب‌الله عباسی تدوین شده است.

۱- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

۲- مهرداد جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، تیر ۱۳۷۱.

- دانشنامه ادب فارسی: کار تدوین دانشنامه ادب فارسی در اواخر شهریور ۱۳۷۲ در تهران به سرپرستی حسن انوشیروانی

آغاز شد و تاکنون چند مجله از آن با همکاری جمعی از پژوهشگران منتشر شده است. نیت تدوین کننده دانشنامه ادب فارسی، گردآوری و تدوین الفبایی مطالبی پراکنده درباره ادب فارسی در یک مجموعه است.

- دایره‌المعارف پزشکی خانواده: تالیف فرهاد همت خواه. در این کتاب برخی اصطلاحات، عبارات و بیماری نسبتاً شایع به ترتیب الفبا هم چون یک فرهنگ لغات یا دایره‌المعارف کوچک به زبان ساده گردآوری شده است.

- دایره‌المعارف گیاهان داروئی ایران: زیر نظر شاهین آخوندزاده، این کتاب اطلاعاتی علمی و مصور پیرامون ۱۵۰ گیاه در بخش‌های کشاورزی، گیاهی، داروسازی و پزشکی عرضه می‌کند.

- دایره‌المعارف صنعت: محمود سالک و غلامحسین اعرابی

- دایره‌المعارف ایمنی و بهداشت کار: این کتاب مجموعه دانستنی‌هایی است پیرامون موضوع‌های ایمنی و بهداشت محیط کار و زندگی که توسط وزارت کار و امور اجتماعی ترجمه و تدوین شده و در تابستان ۱۳۱۰ در چهار جلد به چاپ رسیده است.

- دایره‌المعارف هنر (نقاشی، پیکره‌سازی، گرافیک): تالیف روبین پاکباز از انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۷۸.

- دایره‌المعارف سازمان‌های ایران: تالیف محمدرضا درویشی. جلد نخست آن در سال ۱۳۸۳ توسط انتشارات ماهور انتشار یافت.

- دانشنامه هنرمندان ایران و جهان اسلام: اثری است از عباس سرمدی در احوال همه افرادی که مبدا هنری در فرهنگ ایران و جهان اسلام داشته‌اند از گذشته تا معاصران کمال الملک.

- دایره‌المعارف سینمایی: تالیف بیژن خرسند. این کتاب اطلاعاتی درباره ۱۲۴۲ آهنگساز، تهیه‌کننده، طراح صحنه، طراح لباس، فیلم فیلمبردار، فیلمنامه نویس، کارگردان، هنرپیشه، و فرهنگ فنی درباره جشنواره‌ها و جایزه‌ها، جلوه‌های

مخصوص، دوربین، روش‌های نمایشی سینمای کشورها، فیلمبرداری رنگی، کارگاه‌های فیلمسازی، گروه فنی، مدارس

سینمایی، نقاشی متحرک، نماها، نوع وسایل و ... همراه با ۵۴۰ تصویر، ارائه می‌دهد.^۱

- دایره‌المعارف علوم انسانی (قضایی): تالیف محمد جعفر جعفری لنگرودی که در سه جلد فراهم آمده است.

- دایره‌المعارف اسلام شامل مواردی راجع به تاریخ، جغرافیا، نژاد شناسی، عقاید و مذاهب و زندگینامه مشاهیر اقوام مختلف اسلامی است.

- دایره‌المعارف بزرگ اسلامی: نخستین جلد آن در سال ۱۳۶۲ زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی و جمعی از محققان و ویراستاران منتشر گردید. زمینه موضوعی آن مفاهیم، اصطلاحات، اعلام و اماکن جغرافیایی جهان اسلام بدون در نظر گرفتن تشیع و تستن است.

- دانشنامه جهان اسلام. در سال ۱۳۶۲ بنیاد دایره‌المعارف اسلامی تاسیس شد و کار تدوین دایره‌المعارفی مفصل و دقیق را در زمینه اسلام با همکاری عده کثیری از دانشمندان و محققان آغاز کرد و تا کنون چند جلد از این دایره‌المعارف را زیر نظر محققان متخصص منتشر کرده است.

- دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی به کوشش بهاء الدین خرمشاهی

- دانشنامه فلسطین با سرپرستی مجید صفا تاج

- دانشنامه امام علی زیر نظر علی‌اکبر صادقی رشاد در دوازده جلد.

- دانشنامه کوچک ایران تالیف ژاله متحدین (دانشنامه‌ای برای مخاطبان عام در ۱۴ بخش از جمله جغرافیایی طبیعی و اقتصادی، جغرافیای سیاسی، اقوام، تاریخ، جنگ‌ها و قیام‌های تاریخی، جنبش‌های اجتماعی، سرداران بزرگ و نامداران دین، فرهنگ و ادب فرهنگ عام)

- دانشنامه زبان و ادب فارسی به سرپرستی اسماعیل سعادت

- دایره‌المعارف شعر معاصر فارسی به سرپرستی علیمحمد نجاتی

۱- مرادی نورالله. مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷.

- دایره‌المعارف دفاع مقدس (شامل عناوین و اصطلاحات و شخصیت‌های فعال و موثر در جنگ هشت ساله ایران و عراق).

معرفی سالنامه‌های مهم فارسی

۱- اطلاعات سال تهران: موسسه اطلاعات، ۱۳۳۸-۱۳۵۷ حاوی مطالب مهم و متنوع در زمینه رویدادهای سیاسی، اجتماعی، علمی و ادبی است.

۲- سالنامه پارس: موسسه و مدیر امیر جاهد از سال ۱۳۰۴ تا ۱۳۳۲، به گزارش بودجه کل کشور، وقایع مهم و آثار تاریخی ایران، وقایع مهم سایر کشورهای جهان اختصاص دارد.

۳- گاهنامه. مدیر سید جلال‌الدین طهرانی از سال ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۵

۴- سالنامه کامل (۷ جلد) از سال ۱۳۱۱ تا ۱۳۱۷

۵- سالنامه کشور ایران: مدیر محمدرضا میرزا زمانی (۹ جلد) از سال ۱۳۲۵ تا ۱۳۳۳

۶- سالنامه آماری ایران: از طرف مرکز آمار ایران هر ساله منتشر می‌شود.

۷- گزارش فرهنگی ایران: حاوی اطلاعات آماری درباره عملکرد فرهنگی کشور ایران است.

۸- کیهان سال: یک سالنامه عمومی و فاقد محدودیت مکانی است.

۹- اطلاعات سال: از انتشارات موسسه اطلاعات. حاوی مطالب متنوع در زمینه رویدادهای علمی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، ادبی و هنری است.

۱۰- سالنامه هواشناسی کشور: از انتشارات کل هواشناسی شامل آمار و آثار مربوط به ایستگاه‌های هواشناسی است.

معرفی دستنامه، دستورنامه و راهنماهای مهم فارسی

۱- دستنامه قواعد فهرست‌نویسی، تهیه و تدوین ماندانا صدیق بهزادی است که در سال ۱۳۷۳ از سوی کتابخانه ملی انتشار یافته است.

۲- تاریخ مفصل ایران از صدر اسلام تا انقراض قاجاریه. تهیه و تدوین عباس اقبال آستینانی است و تاریخ ایران را مورد بررسی قرار می‌دهد و جزو دستنامه‌هاست.

۳- اصول مقدماتی الکتریسیته و موارد استعمال آن که توسط کاظم انصاری تهیه و تدوین شده است و جزء دستنامه‌هاست.

۴- اصول و روش‌های آمار توسط مرتضی نهضت تهیه شده است و معرفی روش‌های محاسبه و تحلیل و استنباط آماری است.

۵- روز شمار تاریخ ایران از باقر عاقلی مشتمل بر روی دادهای تاریخ معاصر ایران است.

۶- تقویم روز تالیف حبیب‌الله شاملوئی است و شامل ۲ جلد است.

۷- تقویم تاریخ انقلاب اسلامی ایران (حاوی خبرها و روی دادهای روزانه)

معرفی سرگذشت نامه‌های مهم فارسی

۱- تاریخ تذکره‌های فارسی اثر احمد گلچین معانی از نمونه‌های راهنمای کتاب‌های شرح حال‌ها و منبع مهمی برای شناخت انواع تذکره‌های فارسی است.

۲- سیره رسول‌الله، تالیف دکتر عباس زریاب خویی است.

۳- ریحانه‌الادب، از محمدعلی مدرس تبریزی در احوال فقها، حکما، عرفا، علما، ادبا، اطباء، فضلا، فلاسفه و شعرای اسلامی معاصر به صورت مصور و با ذکر منابع تدوین شده است.

۴- روضات الجنان فی احوال العلماء و السادات، تالیف میرزا محمدباقر موسوی خوانساری است.

۵- نامه دانشوران، تالیف گروهی از مولفین در علم تراجم و حاوی احوال ششصد تن از دانشمندان نامی اسلامی و اخبار اساتید علوم و مشایخ فنون است.

۶- آتشکده آذر، اثر لطفعلی بیک آذر بیگدلی شاملو متخلص به آذر است.

۷- تذکره نصرآبادی تالیف محمد طاهر نصر آبادی یکی از انواع تذکره‌های پارسی است.

۸- مفاخر اسلام اثر علی دوانی به فارسی است و در ۴ جلد منتشر شده است.

۹- تاریخ رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری: این کتاب در ۶ جلد به همت مهدی بامداد تدوین شده است.

۱۰- شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، تالیف باقر عاملی در ۳ جلد است.

۱۱- راهنمای دانش آموختگان کتابداری ایران. احوال کوتاه کسانی که تا بهمن ۱۳۵۶ در رشته کتابداری تحصیل

کرده‌اند.

۱۲- از صبا تا یغما، تاریخ ۱۵۰ سال ادب پارسی است. اثر یحیی آریانپور در ۲ جلد

۱۳- مشاهیر جهان تالیف عبدالحسین سعیدیان.

۱۴- فرهنگ نام آوران معاصر.

۱۵- فرهنگ ادبیات جهان تالیف زهرا خانلری.

معرفی منابع جغرافیایی مهم فارسی

۱- اطلس معاصر گیتاشناسی از نمونه‌های اطلس جهانی در زبان فارسی است

۲- اطلس تاریخ اسلامی اثر هاری هارزارد ترجمه محمود عرفان

۳- اطلس تاریخی جهان اثر کالین مک ایودی ترجمه فریدون فاطمی

۴- جغرافیای جهان نما و اطلس جدید (عهد صدارت میرزا تقی خان امیرکبیر)

۵- نخستین اطلس جغرافیا از انتشارات موسسه سحاب ویرایش جدید

۶- اطلس ایرها اثر شفیع جوادی

۷- اطلس راه‌های ایران از موسسه گیتاشناسی

۸- اطلس منابع آب ایران از انتشارات وزارت نیرو

۹- فرهنگ جغرافیا ترجمه پریدخت فشارکی

۱۰- فرهنگ جغرافیای جهان تالیف علی باباعسکری و فریبرز خوارزمشاهیان

۱۱- جغرافیا از دارالفنون تا انقلاب تالیف محمد حسن گنجی

معرفی منابع مرجع دست دوم فارسی

کتابشناسی های مهم فارسی

- ۱- فهرست کتاب های چاپی فارسی تالیف خان بابا مشار تهران
- ۲- فهرست کتاب های چاپی عربی ایران تالیف خان بابا مشار تهرانی
- ۳- کتابشناسی ملی ایران
- ۴- کارنامه نشر برای استفاده در بخش مرجع کتابخانه ها به کار می آید
- ۵- مجلات کتاب هفته، کتاب ماه، جهان کتاب
- ۶- فرهنگ آثار، معرفی آثار مکتوب ملل جهان از آغاز تا امروز تحت نظر اسماعیل سعادت و دیگران به سرپرستی رضا سید حسینی
- ۷- فرهنگ نامه ها تالیفی از سید ضیاءالدین هاجری از انتشارات به آفرین
- ۸- کتابشناسی اساطیر و ادیان اثر فرخنده حاجی زاده
- ۹- کتابشناسی جامعه شناسی تهیه و تنظیم توسط منوچهر اشرف الکتابی
- ۱۰- کتابشناسی داستان کوتاه (ایران و جهان) از فرشته مولوی
- ۱۱- کتابشناسی هنر تهیه و تنظیم عباس مافی
- ۱۲- کتابشناسی هنر اسلامی زیر نظر محمدرضا فی هدیر پژوهش کتابشناسی هنر تدوین یافته
- ۱۳- کتابشناسی موسیقی تهیه و تنظیم ویدا مشایخی
- ۱۴- کتابشناسی تئاتر و سینما. تهیه و تنظیم شیرین تعاونی (خالقی)
- ۱۵- کتابشناسی سینما (۱۳۵۸-۱۳۶۶) تدوین فرخنده سادات مرعشی
- ۱۶- عکس های قدیمی ایران

۱۷- فهرستگان کشاورزی ایران توسط خانم نسرین دخت عماد خراسانی

۱۸- فهرستواره کتاب‌های فارسی توسط انجمن آثار و مفاخر فرهنگی و مجلات

معرفی نمایه‌نامه‌های مهم فارسی و مقاله‌نامه‌های مهم فارسی

۱- فهرست مقاله‌های اقتصادی و صنعتی روزنامه انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۸. علی اکبر آقا بخشی

۲- فهرست موضوعی گزیده مقالات روزنامه‌های اطلاعات. دانشگاه ملی ایران

۳- فهرست گزیده مقالات روزنامه‌های ایران، مهین دسمالچی

۴- فهرست مقالات انقلاب اسلامی در مطبوعات ایران، وزارت فرهنگ و ارشاد

۵- نمایه روزنامه اطلاعات، جعفر مهاد

۶- فهرست مقالات فارسی، ایرج افشار

۷- فهرست مجله سخن، شهلا عالم مروستی

۸- مقاله‌نامه‌های علوم اجتماعی، شهین اسفندیاری

۹- فهرست مقالات حقوقی، ایرج افشار، یوسف موسی‌زاده فصیح

۱۰- فهرست موضوعی مقالات اقتصادی، بانک مرکزی

۱۱- فهرست مقالات فرهنگی در مطبوعات ایران، احمد تابش

معرفی چکیده‌نامه‌های مهم فارسی

۱- آلودگی هوا، خاک، آب. تهران: موسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی علمی و آموزشی

۲- چکیده مقاله‌ها مجله‌های ایران در زمینه علوم تهران: موسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی آموزشی

۳- چکیده مقاله‌های مجله‌های ایران در زمینه علوم اجتماعی تهران: موسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی آموزشی

۴- فهرست برگزیده مقالات در شیمی. تهران: موسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی آموزشی

۵- چکیده پایان‌نامه‌های دانشکده تحصیلات تکمیلی دانشگاه شیراز جعفر مهاد

۶- آموزش و پرورش، چکیده‌نامه، گیتی هندسی افشار

۷- مقاله‌نامه‌های زیست‌شناسی دریای خزر، مهرخ ملکیان

گفتار اول: معرفی منابع مرجع دست اول انگلیسی

گفتار دو: معرفی منابع مرجع دست دوم انگلیسی

هدف‌های یادگیری

از خواننده انتظار می‌رود پس از مطالعه این کتاب بتواند:

- ۱- منابع مرجع دست اول انگلیسی را نام ببرد؟
- ۲- واژه‌نامه‌های عمومی انگلیسی را نام برده و در مورد هر یک توضیح مختصری دهد؟
- ۳- واژه‌نامه‌های نقل قول‌های انگلیسی را توضیح دهد؟

مهم‌ترین واژه‌نامه‌های عمومی انگلیسی^۱ واژه‌نامه‌ها به ۵ دسته عمده تقسیم می‌شوند: ۱- فرهنگ‌های عمومی ۱-۱

فرهنگ‌های مفصل

۱- واژه‌نامه انگلیسی آکسفورد (OED) Oxford English Dictionan

OED معتبرترین، کامل‌ترین، ادیبانه‌ترین و شناخته شده‌ترین واژه‌نامه تاریخی در زبان انگلیسی است. این اثر واژه‌نامه بزرگی است که هزاران دانشمند در تهیه آن مشارکت داشته‌اند.

هدف این اثر، جستجوی ریشه تاریخی کلمات، ارائه تفاوت‌ها در معنی، هجی و ... در طول دوره‌های مختلف زمانی است. هر مورد اطلاعات با چند نقل قول، از آثار بیش از پنج هزار پدیدآور پشتیبانی می‌شوند.

۲- واژه‌نامه پیشرفته انگلیسی رایج آکسفورد.

Oxfrd Advanced Learner's Dictionarj of Carrent English

برای اولین بار در سال‌های ۱۹۴۸ به چاپ رسید. ویرایش‌های بعدی آن به ترتیب در سال‌های ۱۹۶۳، ۱۹۷۴، ۱۹۸۹، ۱۹۹۵، ۲۰۰۰ منتشر شد.

ویرایش هفتم آخرین ویرایش این واژه‌نامه است که حدود ۸۰۰۰۰ لغت دارد و ۱۷۸۰ صفحه است، که در سال ۲۰۰۷ میلادی به چاپ رسیده است. واژه‌نامه آکسفورد با استفاده از نظم الفبائی حرف به حرف مرتب شده است. این واژه‌نامه در سطح بین‌المللی به‌عنوان یک کتاب مرجع برای استفاده دانشجویان پیشرفته در زبان انگلیسی به خصوص دانشجویان خارجی که زبان انگلیسی را به‌عنوان زبان دوم یاد می‌گیرند شناخته شده و شهرت یافته است.

۳- واژه‌نامه دانشگاهی و بستر webster's collegiate Dictionary

بنیان‌گذار واژه‌نامه‌های وبستر، ادیب و واژه‌نامه‌نویس امریکایی نواه وبستر است.

در این اثر به‌طور عموم تعریف خوب و مناسبی در زمینه استفاده رایج برای هر واژه ارائه و معنای واژه‌ها به صورت واضح و دقیق بیان شده است. تعریف‌های ذیل هر واژه به صورت تاریخی منظم شده‌اند.

۴- ویرایش سوم واژه‌نامه بین‌المللی نوین وبستر^۱

۱- ویلیام کنس، مقدمه‌ای بر اثر مرجع. ترجمه رحیم فرحی شاهگلی (تبریز: دانشگاه تبریز، ۱۳۸۲)

Webster's third new International Dictionary of the English Language

این فرهنگ اولین بار در سال ۱۹۰۹ منتشر شد. ویرایش دو در ۳۱۹۵ صفحه در سال ۱۹۳۴ و ویرایش سوم آن در سال ۱۹۶۱ منتشر شد.

ویرایش سال ۱۹۸۵، چندین تاریخ حق مولف را نشان می‌دهد. در هر ویرایش جدید، که معمولاً بعد از هر ۵ سال صورت می‌گیرد، تجدید نظرهایی انجام می‌شود. تفاوت‌های بسیاری میان ویرایش‌های دوم و سوم این اثر وجود دارد، به گونه‌ای که بهتر است هر دو ویرایش آن در هر کتابخانه‌ای وجود داشته باشد.

۵- ضمیمه ویرایش سوم فرهنگ بین‌المللی نوین وبستر

۶۰۰۰ wads: a supplement to webster's third new international dictionary

در سال ۱۹۷۶ پیوست و ویرایش سوم در ۲۲۰ صفحه برای تکمیل و روز آمدسازی فرهنگ فوق منتشر شد. این کتاب بیش از شش هزار واژه و معانی آن‌ها را که از زمان انتشار ویرایش سال ۱۹۶۱ تاکنون جایگاه مستقلی در زبان پیدا کرده‌اند پوشش می‌دهد.

۶- واژه‌نامه جدید استاندارد زبان انگلیسی

Funk & wagnalls new standard dictionary of the English language

اولین ویرایش این اثر در سال ۱۸۹۳، با عنوان Standard Dictionary منتشر شد. ویرایش‌های اساسی این فرهنگ در سال ۱۹۱۳ انجام گرفت و در چاپ‌های پس از آن واژه‌های جدید به مجموعه اضافه می‌شود و واژه‌های قدیمی را حذف می‌کنند. تاکید این فرهنگ بر کاربرد رایج امروزی واژه است.

۷- واژه‌نامه زبان انگلیسی رندوم هاوس

Random House Dictionary of the English Language

این کتاب اولین بار در سال ۱۹۶۶ منتشر شد. رندوم هاوس دارای بیش از ۳۱۵۰۰ مدخل شامل اسامی، عنوان کتاب‌ها و مکان‌ها، ۲۵۰۰ نقشه و تصویر معمولی، ۱۲ پیوست شامل ۳۰۰۰۰ کلمه فرهنگ‌های دو زبانه و اطلس‌هاست.

۱- ویلیام کتس، مرجع شناسی، ترجمه همراه با افزوده‌های فارسی از آیدین آذری، محسن عزیزی و حمید محسنی- تهران: کتابدار، ۱۳۸۶.

۲-۱ فرهنگ‌های مختصر که دومین دسته از فرهنگ‌های عمومی هستند.^۱

Abridged Dictionaries

واژگان آن محدود است و اطلاعات جنبی آن نیز کم‌تری کم‌تر از فرهنگ‌های مفصل می‌باشد. فرهنگ‌هایی که بین ۱۰۰ تا ۲۰۰ هزار واژه را معنا می‌کنند جز فرهنگ‌های مختصر به شمار می‌آیند.

۱- واژه‌نامه میراث آمریکایی *American Heritage Dictionary of the English Language*

- این اثر شامل ۲۰۰۰۰۰ واژه است.

- یک جلدی است.

- برای اولین بار در سال ۱۹۹۹ منتشر شد و از آن پس به‌طور مرتب تجدید نظر شده هر ۴ تا ۵ سال یکبار منتشر می‌شود.

- شامل شرح زندگانی، نام‌های جغرافیایی، اختصارات، نمادها و ترکیبات شامل دو یا چند واژه به ترتیب الفبائی دقیق لیست شده‌اند.

- این اثر دارای ۴۰۰۰ تصویر و بیش از ۲۰۰ نقشه است.

۲- واژه‌نامه‌های جدید وبستر *Webster's new world Dictionarg of the American*

Language

- اولین ویرایش با ۱۴۲۰۰۰ مدخل منتشر شد و ویرایش سوم شامل ۱۷۰۰۰۰ واژه است.

- برای اولین بار در سال ۱۹۵۳ منتشر شد و در سال ۱۹۷۰ به‌طور کامل تجدید نظر گردید. از آن پس ویرایش‌های جدید هر چند سال یکبار انتشار می‌یابد.

- شامل لغات روزمره و عامیانه و ضرب‌المثل‌ها می‌باشد.

۳- واژه‌نامه دانشگاهی وبستر *Webster's new collegiate Dictionarg*

- براساس فرهنگ مفصل نوین بین‌المللی وبستر تهیه شده است و دارای ۱۶۰۰۰۰ مدخل می‌باشد.

۱- ویلیام کتس، مرجع شناسی، ترجمه همراه با افزوده‌های فارسی از آیدین آنری، محسن عزیزی و حمید محسنی- تهران: کتابدار، ۱۳۸۶.

- یک جلدی است.

- ویرایش نهم آن در سال ۱۹۸۳ منتشر شد.

- دارای اطلاعاتی در مورد ریشه لغات، مترادف و متضاد است.

۱-۳ فرهنگ‌های مدرسه‌ای و کودکان^۱.

فرهنگ‌های مدرسه‌ای سومین دسته از فرهنگ‌های عمومی هستند. این فرهنگ‌ها با توجه به سطح و نیاز کودکان و

نوجوان تهیه می‌شود. و حاوی کلمات جاری و معمولی است که در مکالمه و مطالعه درسی در مدارس رایج می‌باشند.

۱- My First Dictionary

- از نوع فرهنگ‌های کودکان است.

- حاوی ۱۷۰۰۰ مدخل برای کودکان آمادگی تا دبستان است.

- از فرهنگ میراث آمریکایی استخراج شده است.

۲- American heritage school

- از نوع فرهنگ‌های کودکان است.

- شامل ۵۵۰۰۰۰ مدخل می‌باشد.

- فرهنگنامه یک جلدی است.

- شامل واژه‌های استاندارد برای کودکان از کلاس پنجم تا پایان دبیرستان است.

۳- World bood Dictionary جهان

- قابل استفاده برای نوجوانان و بزرگسالان است.

- فرهنگنامه دو جلدی است.

- شامل ۲۲۵۰۰۰۰ مدخل است.

۱- ویلیام کنس، مقدمه‌ای بر اثر مرجع. ترجمه رحیم فرحی شاهگلی (تبریز: دانشگاه تبریز، ۱۳۸۲)

- این واژه‌نامه از نظام ثورندایک بار نهایت پیروی می‌کند. که در آن برای تعاریف کلمات از واژه‌هایی استفاده می‌شود که در حوزه درک خواننده است.

Macmillan Dictionary for Children - ۴

- دارای ۳۵۰۰۰ مدخل برای دانش‌آموزان کلاس دوم تا ششم است.

- به همراه ۱۰۰۰ تصویر رنگی است.

- شامل تعاریف ساده و آسان به همراه عبارات و جملات توصیفی متعدد می‌باشد.

- تلفظ کلمات آن که در انتهای تعاریف آمده، واضح و روشن است.

۲- فرهنگ‌های تاریخی: Historical Dictionary

فرهنگ‌های تاریخی، تاریخچه یا به عبارتی دیگر روند تاریخی لغات را از ابتدا تا حال همراه با تغییرات و تحولات نشان می‌دهد.

۱- Compact Oxford English

- شامل بیش از ۶۱۶۵۰۰ مدخل و ۲/۵ میلیون شاهد است و بین دو سیاست تجویزی و توصیفی در نوسان است.

- ویرایش دیگری در سال ۱۹۹۱ به صورت فشرده در یک جلد منتشر شد.

چون حروف این ویرایش بسیار ریز می‌باشد یک عدسی همراه کتاب می‌باشد.

۲- Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principlo

- این لغتنامه برای آمریکایی‌ها مانوس‌ترین نسخه از OED می‌باشد.

- از نوع فرهنگ‌های مختصر تاریخی است.

- فرهنگ دو جلدی است.

۳- FOREIGN Language or bilingual فرهنگ‌های خارجی یا دو زبانه

۱- ویلیام کتس، مرجع شناسی، ترجمه همراه با افزوده‌های فارسی از آیدین آنری، محسن عزیزی و حمید محسنی- تهران: کتابدار، ۱۳۸۶.

فرهنگ‌های خارجی یا برابرنامه‌ها نوعی فرهنگ لغت دو زبانه هستند که در آن‌ها واژه‌ها و اصطلاحات خاص یک رشته حداقل به دو زبان مختلف در برابر هم قرار می‌گیرند.

۱- مجموعه‌های Harper Collins که همگی در نیویورک و لندن منتشر می‌شوند از جمله واژه‌نامه‌های خارجی محسوب می‌شوند.

۲- در زبان انگلیسی مجموعه‌ای دیگر با عنوان «مجموعه کاسل» *cassells series* به فرهنگ‌های زبان‌های بیگانه و فرهنگ‌های دو زبانه اختصاص دارد.

این مجموعه را انتشارات مک میلن منتشر کرده است مانند:

Cassells Germany and English Dictionary

- این دیکشنری دو زبانه است: آلمانی به انگلیسی و انگلیسی به آلمانی.

۴- فرهنگ‌های موضوعی *subject dictionaries*

فرهنگ‌های موضوعی، واژه‌ها و اصطلاحات به کار رفته در یک موضوع خاص را شامل می‌شود. دامنه موضوعی مشخص و واژه‌ها و اصطلاحات بسیار محدود است.

۵- فرهنگ‌های خاص

۱- *Acronym, Initials and Abbreviations Dictionary Specialized Dictionayr*

- ویرایش چهاردهم این اثر در سال ۱۹۹۵ منتشر شده است.

- این فرهنگ بیشتر بر روی اختصارات متداول آمریکا تاکید دارد اما اصطلاحات رایج در اروپای غربی را نیز به همراه دارد.

۲- فرهنگ‌های مترادف و متضاد *synonyms and antonyms dictionary*

بخشی از واژگان هر زبان را کلماتی تشکیل می‌دهند که (۱) مترادف و (۲) متضاد نام دارد.

الف. Roger 's International Thesauru

پیتر مارک روژه در سال ۱۸۵۲ واژه‌نامه‌ای تهیه کرد و آن را «اصطلاحنامه کلمات و عبارات‌های انگلیسی نامید. وی در

این اثر مترادف‌ها و های گفتار شفاهی لغات انگلیسی را به‌طور جامع طبقه‌بندی نموده بود.

۳- فرهنگ‌های عامیانه: slang Dictionary

الف. Dictionary of American slang

- شامل ۲۲۰۰۰ واژه و اصطلاح است.

- برای اولین بار در سال ۱۹۶۷ منتشر شد.

- حاوی لغات و اصطلاحات عامیانه در زبان آمریکایی می‌باشد.

ب. Dictionary of slang and Uncovertional English

این فرهنگ شامل واژه‌ها و اصطلاحات به کار رفته در تمام کشورهای انگلیسی زبان است و حاوی واژه‌های عامیانه در

میان مردم کوچه و بازار می‌باشد.

۴- فرهنگ‌های محاوره‌ای، گویش‌ها و لهجه‌ها: Diolog Dictionary

این فرهنگ‌ها شامل واژه‌ها و اصطلاحات در یک لهجه خاص مربوط به یک ناحیه جغرافیایی، همراه با تغییرات

می‌باشد.

۵- فرهنگ تلفظ لغات : Praunanciation Dictionary

الف) NBC Handbook of pronunciation

- در سال ۱۹۶۴ منتشر شد.

- فرهنگ مربوط به کشور آمریکاست.

۶- فرهنگ‌های استعمال لغات Usage Dictionary

واژه‌نامه‌های کاربردی معمولا دلیل کاربرد دست و نادرست یک واژه را مطرح می‌کند.

الف. Dictionary of modern English usage

- واژه‌نامه کاربردی انگلیسی است.

- این راهنما مورد توجه افرادی است که به قواعد تجویزی دستور زبان معتقدند.

ب. practical English usage

- یک مرجع انگلیسی است.

- برای دانشجویان در سطح متوسط و عالی و مدرسین آنها قابل استفاده است.

معرفی دایره‌المعارف‌های مهم

۱- بریتانیکا

- از نوع دایره‌المعارف‌های عمومی و مفصل انگلیسی است.

- نخستین ویرایش این اثر در سه جلد بین سال‌های ۱۷۶۸ تا ۱۷۷۱ در اسکاتلند منتشر شد.

- در ابتدا شبیه فرهنگ لغت بود و مقالات بسیار کوتاه و مختصری را شامل می‌شد، از آن پس ویرایش‌های متعددی به چاپ رسید.

- ویرایش پانزدهم با عنوان New Ency. Brita با طرحی جدید شامل تقسیمات زیر در ۳۰ جلد منتشر گردید.

۱- میکروید یا شامل اطلاعات بسیار مختصر به ترتیب الفبایی

۲- ماکروید یا شامل اطلاعات مفصل - به ترتیب الفبایی موضوعی

۳- پرویدیا سرفصل علوم نامیده می‌شود و راهنمای بیست و نه جلد دیگر است.

۲- دایره‌المعارف آمریکانا Encyclopedi Americana

- از نوع دایره‌المعارف‌های مفصل عمومی انگلیسی - آمریکایی است.

- این اثر بر تاریخ، جغرافیا و سرگذشت آمریکاییان تاکید دارد و اطلاعات خاص را درباره آمریکا، را که به ندرت می‌توان در منابع دیگر یافت، شامل می‌شود.

۳- دایره‌المعارف بروکهاوس Brockhause Enzyklopadie

- از نوع دایره‌المعارف‌های عمومی مفصل است که در ۲۴ جلد تنظیم شده است.

- دایره‌المعارف آلمانی است.

- بروکهاوس ایده شناسه‌های کوتاه و خوانا را توسعه داد. طول برخی از مقالات کمی بیش از چند جمله یا عبارت بود.

در نتیجه تمام دایره‌المعارف‌های بروکهاوس ترکیبی از واژه‌نامه و دایره‌المعارف هستند.

۴- دایره‌المعارف بزرگ لاروس

Grand dictionnaire encyclopedique larouss

- از نوع دایره‌المعارف‌های مفصل در زبان فرانسه است که در فاصله سال‌های ۱۹۸۲ تا ۱۹۸۹ در ده جلد منتشر شد.

- دارای اطلاعات بسیار وسیع با تصاویری جذاب و زیباست.

۵- دایره‌المعارف‌های کودکان و نوجوانان

الف) دایره‌المعارف ورله برک world book encyclopedia

- دایره‌المعارف عمومی مفصل برای دانش‌آموزان متوسطه و دبیرستان است. این اثر در ۲۲ جلد تنظیم شده است.

- مقاله‌های بسیار ساده و همراه با امضای نویسندگان است.

ب) چایلد کرافت child craft

ورله بوک یک مجموعه ۱۵ جلدی تحت عنوان «چایلد کرافت» برای کودکان پیش دبستانی منتشر می‌کند، این مجموعه

کاملاً مناسب و مصور با کیفیت خوب و با طرح ماهرانه مرکب از ۷۵۰۰۰۰۰ هزار کلمه و ۴۶۰۰ تصاویر است.

معرفی کتابشناسی‌های مهم

۱- National union catalog (NUC)

فهرستگان ملی کتابخانه کنگره آمریکا شامل کتاب‌های آمریکایی و همچنین کلیه منابعی است که جهت فهرستنویسی

پیش از انتشار به کتابخانه ملی این کشور ارسال می‌شود.

۲- Books in print (BIP)

حاوی بیش از ۳۵۰۰۰۰۰ رکورد کتاب موجود در بازار است که توسط ناشران آمریکایی منتشر شده است.

۳- Cumulative book index (CBI)

این فهرست حاوی اطلاعات کتابشناختی کتاب‌های انگلیسی‌زبانی است که در سراسر دنیا منتشر می‌شود. سالانه حدود ۶۰۰۰۰ رکورد به CBI افزوده می‌شود و اطلاعات اساسی هر رکورد شامل اطلاعات کامل کتابشناختی، قیمت سرعنوان موضوعی کتابخانه کنگره آمریکا و شمار رده‌بندی می‌باشد.

۴- British national bibliography (BNB)

فهرست کتاب‌های موجود در کتابخانه بریتانیاست که توسط کتابخانه ملی انگلستان و موزه بریتانیا گردآوری و انتشار آن از سال ۱۹۵۰ آغاز شده است.

معرفی زندگی‌نامه‌های مهم

۱- Current biography (CB)

زندگی‌نامه جاری، معروف‌ترین و مهم‌ترین سرگذشت‌نامه حاوی مقالات طولانی در انواع کتابخانه‌هاست. این نشریه به صورت ماهانه منتشر می‌شود و در همکرد آن با تجدید نظر به همراه نمایه‌سازی عالی به‌طور سالانه ارائه می‌گردد. تاکید سالانه بر روی حدود ۲۰۰ شخصیت بین‌المللی است که عمدتاً به‌طریقی در صحنه آمریکا نفوذ دارند.

۲- International who's who

ویرایش ۶۸ این زندگی‌نامه بین‌المللی که در سال ۲۰۰۵ منتشر شده سرگذشت‌نامه بیش از ۲۰۰۰۰ نفر از مشهورترین و برجسته‌ترین شخصیت‌های جهان را شامل می‌شود. در ۱۷۰۰ صفحه این اثر مرجع، زندگی و موفقیت‌های مردان و زنان تقریباً از هر حرفه و صنفی، از روسای کشورها تا ورزشکاران بیان شده است.

۳- Dictionary of American biography

فرهنگ سرگذشت‌نامه آمریکایی که معمولا DAB نامیده می‌شود، با پیوست‌های خود ۱۸۰۰۰ شخصیت را که کار عمده‌ای برای زندگی آمریکایی انجام داده‌اند، پوشش می‌دهند، اما چندین نفر غیر آمریکایی که در تاریخ این کشور نقش برجسته‌ای داشته‌اند، نیز اضافه شده است.

۴- Dictionary on national biography یا فرهنگ سرگذشت‌نامه ملی

بزرگ‌ترین زندگینامه ملی است که شرح حال بیش از ۳۷۰۰۰ نفر از مرد و زن در گذشته بریتانیایی یا ایرلندی را که در سطوح مختلف زندگی موقعیتی کسب کرده‌اند در بر می‌گیرد.

۵- webster's new biographical dictionary

این کتاب بزرگ‌ترین مجموعه یک جلدی حاوی اطلاعات زندگی‌نامه‌ای است. اطلاعات اساسی موجود در این اثر شامل شرح حال حدود ۴۰۰۰۰ نفر از افراد فوت شده که برجسته بوند از تمام نقاط جهان و در همه دوره‌های تاریخی و در تمام رشته‌هاست.

معرفی منبع مهم جغرافیایی

۱- Webster's new Geographical Dictionary

فرهنگ نوین جغرافیایی وبستر پر استفاده‌ترین فرهنگ جغرافیایی است. این فرهنگ تک جلدی دارای ۴۷۰۰۰ مدخل و بالغ بر ۲۰۰ نقشه می‌باشد که بر حسب حروف الفبا تنظیم شده است.

۲-The Colombia Lippincort Gazetteer of the world

در این جاینامه اسامی جغرافیایی از ابعاد مختلف جغرافیایی و سیاسی در نظم الفبایی آمده است.

۳- The Time Atlas of the world

اطلس جهانی تایمز، در سال ۱۹۸۵ در یک جلد منتشر شد. بهترین اطلس جهانی به زبان انگلیسی است و با توجه و دقت خاصی تهیه شده است.

۴-The Times concise Atlas of world Hitory

اطلس خلاصه تاریخ جهان تایمز براساس اطلس تاریخ جهان تایمز نیز منتشر شده است. اما در این اطلس هفتاد نقشه

از ۳۲۰ نقشه‌ای که در اطلس تاریخ جهان تایمز وجود دارد روز آمد شده است.

۵- Travel books: Guide to the Travel Guides

هدف کتاب راهنماهای عمومی این است که درباره دیدنی‌ها، محل اقامت، محل غذاخوری و نحوه رفتن به این اماکن، مسافر را در جریان بگذارد.

معرفی منابع مرجع مهم دست دوم انگلیسی

۱- سالن‌های دنیا و کتاب داده‌ها. The world Almanac and book of facts

- در ردیف سالن‌های عمومی بوده که انتشار آن به صورت سالانه است.

- چاپ ایالات متحده آمریکا است که از اولین انتشارش تا به امروز بسط و توسعه پیدا کرده، تجدید نظر شده و توانسته خود را با تغییرات سال به سال جهان بروز نگه دارد.

۲- Information Please Almanac

انفورمی شن بلیز: این کتاب که همتای سالن‌های جهان به شمار می‌رود به ارائه اطلاعات مختصر و آماری درباره موضوعات مختلفی هم چون اطلاعات پزشکی، اقتصاد، سیاست و پیشرفت‌های جهان می‌پردازد. دارای نقشه‌های زندگی است.

۳- Whitaker's Almanac

ویتاگر یک راهنمای معتبر است که حدوداً ۱۳۰۰ صفحه دارد و تاکید قابل توجهی بر بریتانیای کبیر و کشورهای اروپایی دارد. یک راهنمای تقریباً کامل از اعضای خانواده سلطنتی و اشراف انگلیسی دارد و نیز حدود ۱۵۰ صفحه آن به ادارات دولتی و عمومی بریتانیا اختصاص یافته است.

۴- World of Learning

این اثر که به شکل‌های چاپی و پیوسته موجود است با داشتن اطلاعاتی درباره بیش از ۳۰۰۰۰۰ مؤسسه و ۱۰۰۰۰۰۰ نفر از ۲۰۰ کشور، راهنمایی با ارزش درباره آموزش عالی و منبعی سودمند در ارتباطات آموزشی در سطح جهان به شمار می‌رود.

۵- Ulrichs International periodicals Directory

راهنمای بین‌المللی نشریات ادواری اولریخ صورت و سیاهه بیش از ۲۵۰۰۰۰۰ نشریه‌ای است که در سراسر دنیا به زبان‌های مختلف چاپ می‌شود اطلاعات مندرج در این راهنما شامل مشخصات کتابشاسی نشریات، وضعیت نشر و نشانی، قیمت، موضوع و اطلاعات اساسی دیگری است که برای استفاده‌کننده ضروری می‌باشد.